

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ДИТИНСТВА

Ткаченко А. О., Ткаченко П. І., Легеза Є. О.

ВСТУП

Відповідно до Закону України «Про охорону дитинства», дитинство – це період розвитку людини до досягнення повноліття¹. В більш ширшому розумінні, дитинство визнається особливим і найважливішим періодом у житті кожної людини. Саме в цей час формується особистість, закладаються основи фізичного, психічного та морального розвитку, від яких залежить подальше життя індивіда й суспільства в цілому. Тому забезпечення належного правового та соціального захисту дітей є пріоритетним завданням будь-якої правової та демократичної держави. Україна, проголосивши курс на розбудову правової держави та інтеграцію до європейського правового простору, взяла на себе низку міжнародних зобов'язань у сфері захисту прав дитини. Насамперед це ратифікація Конвенції ООН про права дитини 1989 року та інших міжнародних актів, які визначають стандарти охорони прав та свобод дітей.

Право дітей на захист гарантується Конституцією України, законами України «Про охорону дитинства», «Про запобігання та протидію домашньому насильству», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», Кримінальним кодексом України, Сімейним кодексом України та Цивільним кодексом України, Порядком розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу та іншими нормативно-правовими актами².

Незважаючи на наявність розвиненої нормативно-правової бази, в Україні все ще спостерігається значна кількість кримінальних правопорушень, потерпілими від яких є діти. Йдеться про злочини проти життя та здоров'я, сексуальну експлуатацію, торгівлю людьми, залучення неповнолітніх до злочинної діяльності, насильство в сім'ї та інші небезпечні прояви. Такі правопорушення мають не лише індивідуальний, але й суспільно небезпечний характер, адже завдають

¹ Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>. (Дата звернення: 23.08.2025).

² Василевич В.В., Левченко Ю.О. Сексуальне насильство щодо дитини: латентність та шляхи подолання. Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Право. 2023. – Вип. 79. Том 2. – С. 149 – 154.

шкоди не тільки конкретній дитині, а й підривають моральні основи суспільства.

Важливим елементом державної політики у сфері охорони дитинства є кримінально-правові засоби захисту, тобто встановлення у кримінальному законодавстві спеціальних норм, що передбачають відповідальність за посягання на життя, здоров'я, свободу, статеву недоторканність, честь і гідність дітей. Кримінально-правова охорона дитинства має комплексний характер: вона поєднує як захист дітей від злочинних посягань, так і особливі правила щодо кримінальної відповідальності самих неповнолітніх, виходячи з їх психофізіологічних особливостей та потреб виховання.

Організація Об'єднаних Націй у Загальній декларації прав людини проголосила, що діти мають право на особливе піклування і допомогу. Основне завдання суспільства і держави повинне бути спрямоване на захист сім'ї як основного осередку суспільства і природного середовища для зростання і благополуччя всіх її членів, зокрема дітей, яким необхідно надати належний захист і сприяння. Дитина для повного і гармонійного розвитку своєї особистості повинна зростати в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові й розуміння. Для цього дитина має бути підготовлена до самостійного життя в суспільстві, вихована у дусі ідеалів миру, гідності, толерантності, свободи, рівності та солідарності³. Саме тому міжнародне співтовариство та національні правові системи, у тому числі й Україна, приділяють особливу увагу створенню механізмів охорони дитинства, серед яких важливе місце займає охорона кримінально-правовими засобами як найдієвіший засіб протидії суспільно небезпечним посяганням на права та інтереси дітей.

1. Інститут кримінально-правової охорони дитинства у правовій системі України

Як зазначалося раніше, кримінально-правова охорона є одним із найефективніших серед засобів протидії суспільно небезпечним посяганням на права та інтереси дітей. Наукова коректність дослідження вимагає попереднього з'ясування понятійно-категоріального апарату поняття «кримінально-правова охорона». Так, вітчизняні вчені Гуторова Н.О. та Дудоров О.О. ототожнюють кримінально-правову охорону з механізмом правового регулювання суспільних відносин (система правових засобів, що організована найбільш послідовним чином з метою

³ Конвенція про права дитини: Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 20.11.1989: станом на 16 листопада 2023 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021. (Дата звернення: 23.08.2025).

подолання перешкод на шляху задоволення інтересів суб'єктів права)^{4 5}. Водночас, Матвійчук В.К. під кримінально-правовою охороною розуміє систему (комплекс) засобів (кримінальне законодавство і кримінально-правова політика), що забезпечують охорону, зосереджуючи зусилля на тому, щоб аналізовані відносини (взяті під охорону кримінального закону) залишалися, як правило, об'єктами охорони і якомога менше зазнавали злочинних посягань⁶. Слушним є твердження професора Кузнецова В.В., який схиляється до другої концепції і вважає, що кримінально-правова охорона – це певна система кримінально-правових засобів, до яких слід включити кримінально-правові норми (заборонні, роз'яснювальні, заохочувальні та обмежувальні) і методи кримінально-правової політики (криміналізація та декриміналізація, пеналізація та депеналізація), за допомогою яких нормативність права переводиться в упорядкованість суспільних відносин⁷.

Таким чином, узагальнення наукових підходів дає підстави стверджувати, що кримінально-правова охорона не зводиться виключно до формального закріплення заборон у кримінальному законодавстві. Вона постає як цілісна, багатокомпонентна система засобів і методів правового впливу, спрямованих на забезпечення належного функціонування та стабільності суспільних відносин. Відтак логічним і необхідним кроком подальшого дослідження є розкриття змісту та механізму дії цієї охорони, що дозволить виявити, яким саме чином кримінально-правові норми трансформуються у реальний захист прав та законних інтересів дитини.

2. Кримінально-правові засади захисту дитинства від посягань на життя та здоров'я

Чинний Кримінальний кодекс України (далі – КК України) містить ряд норм, які займають особливе місце в системі кримінально-правової

⁴ Гуторова Н.О. Проблеми кримінально-правової охорони державних фінансів України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Н.О. Гуторова. – Харків, 2002. – 38 с.

⁵ Дудоров О.О. Проблеми кримінально-правової охорони системи оподаткування України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О.О. Дудоров. – К., 2007. – 34 с.

⁶ Матвійчук В.К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища: проблеми законодавства, теорії та практики : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 – Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право/ В.К. Матвійчук. – К., 2008. – 32 с.

⁷ Кузнецов В.В. Кримінально-правова охорона: проблеми визначення поняття. Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Право. 2015. – Вип. 30. Том 2. – С. 107 – 110.

охорони дитинства. Саме так, п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України передбачає кримінальну відповідальність за умисне вбивство малолітньої дитини. Як умисне вбивство малолітньої дитини кваліфікують дії особи, яка умисно позбавляє життя іншу особу, якій не виповнилося 14 років (дана кваліфікуюча ознака наявна тоді, коли винний достовірно знав, що потерпілий є малолітнім, чи припускав це, чи за обставинами провадження повинен був і міг це усвідомлювати⁸. Статтею 117 КК України передбачено кримінальну відповідальність за умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини.

Актуальною та соціально небезпечною проблемою в Україні протягом тривалого часу було й залишається самогубство неповнолітніх. Особливу увагу цьому явищу привернув період з 2015 по 2020 роки, коли спостерігалось активне поширення випадків суїцидальної поведінки серед підлітків, пов'язаних із так званими «інтернет-іграми» чи «групами смерті» на кшталт «синій кит», «тихий дім», «море китів», «розбуди мене о 4:20» та ін. Вплив подібних деструктивних інтернет-спільнот формував небезпечні для психіки дітей установки, сприяв розвитку депресивних станів, відчуженості від родини та оточення, що у низці випадків призводило до трагічних наслідків у вигляді самогубств.

З огляду на суспільну небезпеку цього явища, Україна вжила низку правотворчих заходів для його попередження та протидії. Так, законодавець відреагував на практику доведення неповнолітніх до самогубства шляхом психологічного тиску, погроз, маніпуляцій у соціальних мережах і запровадив зміни до КК України. Зокрема, у 2018 році на підставі Закону України «Про внесення зміни до статті 120 Кримінального кодексу України щодо встановлення кримінальної відповідальності за сприяння вчиненню самогубства», ч. 1 ст. 120 КК України виклали в наступні редакції: *«Доведення особи до самогубства або до замаху на самогубство, що є наслідком жорстокого з нею поводження, шантажу, систематичного приниження її людської гідності або систематичного протиправного примусу до дій, що суперечать її волі, схилення до самогубства, а також інших дій, що сприяють вчиненню самогубства, – караються обмеженням волі на*

⁸ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Грищук, А.В. Савченко [та ін.]; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк»^{9 10}. Крім того, ч. 3 ст. 120 КК України передбачено особливо кваліфікуючу ознаку злочину, а саме доведення до самогубства неповнолітнього, тобто особу, яка не досягла 18-річного віку.

Таким чином, законодавець виокремив у кримінально-правовій системі спеціальний механізм охорони дитинства від такого виду суспільно небезпечних посягань, як доведення неповнолітніх до самогубства, враховуючи їхню особливу вразливість і психологічну нестабільність у підлітковому віці. Кримінально-правова охорона дитинства у сфері запобігання самогубствам серед неповнолітніх має комплексний характер і не може обмежуватися лише каральними заходами. Вона повинна поєднувати превентивну функцію кримінального права з широкою системою профілактичних, освітніх та психологічних заходів, спрямованих на створення безпечного середовища для розвитку дитини.

Важливим елементом кримінально-правової охорони дитинства є законодавче закріплення відповідальності за посягання на права, життя і здоров'я неповнолітніх у сімейному та соціальному середовищі. Однією з ключових норм у цій сфері є ст. 126-1 КК України «Домашнє насильство», яка передбачає кримінальну відповідальність за умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи¹¹. Дана кримінально-правова норма створює юридичну основу для захисту неповнолітніх у сімейному середовищі, яке має бути природним середовищем для їхнього фізичного, психічного, морального та соціального розвитку.

Разом з тим, чинне кримінальне законодавство України передбачає спеціальну кримінальну відповідальність за вчинення дій, спрямованих на зараження неповнолітньої особи вірусом імунodefіциту людини, венеричною хворобою чи іншою невиліковною інфекційною хворобою.

⁹ Про внесення зміни до статті 120 Кримінального кодексу України щодо встановлення кримінальної відповідальності за сприяння вчиненню самогубства: Закон України від 8 лютого 2018 року № 2292-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2292-19>. (Дата звернення: 23.08.2025).

¹⁰ Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 17 лип. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. (Дата звернення: 23.08.2025).

¹¹ Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 17 лип. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. (Дата звернення: 23.08.2025).

Такі діяння становлять підвищену суспільну небезпеку, оскільки посягають не лише на здоров'я дитини як найвищу соціальну цінність, а й на її подальші життєві перспективи та можливості гармонійного розвитку. Встановлення кримінальної відповідальності за подібні злочини є проявом пріоритетності охорони прав дитини в системі кримінально-правових засобів захисту та узгоджується з міжнародними стандартами у сфері захисту дітей від особливо небезпечних хвороб.

Крім того, КК України передбачає відповідальність за ненадання допомоги малолітньому, який завідомо перебуває у небезпечному для життя стані, за умови наявності можливості надати таку допомогу, а також за неповідомлення про такий стан дитини відповідним установам чи особам. Подібні діяння становлять особливу суспільну небезпеку, оскільки пов'язані з безпосередньою загрозою життю та здоров'ю дитини. Закріплення такої кримінальної заборони є проявом превентивної функції кримінального права, спрямованої на формування обов'язку кожної особи діяти активно з метою запобігання можливим трагічним наслідкам для неповнолітніх.

Вітчизняний вчений Байлов А.В., в ході аналізу диспозиції ст. 137 КК України доходить висновку, що дитина є визначальним елементом кримінально-правової характеристики неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей¹². Дослідник підкреслює, що суспільна небезпечність цього злочину полягає в тому, що особи, які займаються вихованням та навчанням дітей, несумлінно виконують свої обов'язки, унаслідок чого спричиняється шкода здоров'ю неповнолітніх або смерть¹³. Даною нормою передбачено, що суб'єкт злочину своїми діями чи бездіяльністю спричиняє істотну шкоду, смерть або інші тяжкі наслідки потерпілому, який у даному випадку є неповнолітнім (дитиною). Генезис цієї норми свідчить про те, що в кримінальному законі, який діяв до 2001 року, остання була відсутня. Правовий статус дитини визначається ст. 6 Сімейного кодексу України, де фактично вказано, що дитина – це особа віком до вісімнадцяти років. Поряд із цим, зазначається, що малолітньою

¹² Байлов А.В., Шеремета Р.Р. Дитина як визначальний елемент кримінально-правової характеристики неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей у контексті статті 137 Кримінального кодексу України. Сучасні проблеми кримінально-правового забезпечення охорони особистих прав і свобод людини та громадянина : Збірник матеріалів «круглого столу» (17 – 18 жовтня 2014 року, м. Суми) / ХНУВС; НДІ вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України; Кримінологічна асоціація України. – Х. : Золота миля, 2014. – С. 8 – 13.

¹³ Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник. (Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько та ін.). Вид. 3-тє, переробл. та допов./ За ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка.– К.: Юридична думка, 2004. – 408 с.

вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років, а неповнолітньою – у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років¹⁴.

Потерпілим від неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей визнається неповнолітня особа, чії гарантовані законом права та інтереси порушуються внаслідок невиконання або неналежного виконання професійних чи службових обов'язків, що тягне за собою заподіяння фізичної чи моральної шкоди. Специфічними ознаками такого потерпілого є: вік (неповноліття), наявність службового чи професійного обов'язку щодо нього (навчання, виховання, тренування, медичний нагляд тощо), а також характер наслідків – від істотної шкоди здоров'ю (отруєння, інфекційні захворювання, тілесні ушкодження) до настання смерті чи інших тяжких наслідків, включно з психічною травматизацією та негативними впливами на розвиток дитини¹⁵.

Кримінально-правовий захист законних прав та інтересів дітей здійснюється крізь призму ст. ст. 140, 141, 142, 144 КК України, які комплексно регламентують відповідальність за порушення, що безпосередньо посягають на життя, здоров'я та гідність неповнолітніх. Так, ст. 140 КК України передбачає кримінальну відповідальність за неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником, якщо це спричинило тяжкі наслідки для дитини. Водночас, санкція ст. 141 КК України встановлює відповідальність за порушення прав пацієнта, у тому числі неповнолітнього, що може мати наслідком заподіяння шкоди його здоров'ю. В диспозиції ст. 142 КК України йдеться про незаконне проведення дослідів над людиною, що особливо актуально у випадках залучення дітей до небезпечних експериментів без належної згоди та гарантій безпеки. Нарешті, ст. 144 КК України охоплює суспільно небезпечні дії, пов'язані з примушуванням до вилучення органів або тканин людини, що у випадку з неповнолітніми набуває особливої суспільної небезпеки через вразливість цієї категорії осіб. У сукупності зазначені норми формують цілісну систему кримінально-правових

¹⁴ Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.; За заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – К.: Концерн “Видавничий Дім “Ін Юре”, 2003. – 1196 с.

¹⁵ Байлов А.В., Шеремета Р.Р. Дитина як визначальний елемент кримінально-правової характеристики неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей у контексті статті 137 Кримінального кодексу України. Сучасні проблеми кримінально-правового забезпечення охорони особистих прав і свобод людини та громадянина : Збірник матеріалів «круглого столу» (17 – 18 жовтня 2014 року, м. Суми) / Харківський нац. ун-т внутр. справ; Сумська філія Харківського нац. ун-т внутр. справ; Наук.-дослід. ін-т вивч. пробл. злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України; Кримінологічна асоціація України. – Х. : Золота миля, 2014. – С. 8 – 13.

гарантій, спрямованих на охорону фундаментальних прав дітей у сфері охорони здоров'я, медичного обслуговування та недоторканності їхнього організму.

3. Кримінально-правові механізми забезпечення охорони дитинства від злочинних посягань на волю, честь та гідність неповнолітніх осіб

Конвенцією про права дитини, а саме ст. 37 передбачено, що держави-учасниці забезпечують, щоб жодна дитина не була позбавлена волі незаконним або свавільним чином¹⁶. У національному законодавстві України ця гарантія забезпечується, зокрема, кримінально-правовими засобами: ч. 2 ст. 146 КК України встановлює підвищену кримінальну відповідальність за незаконне позбавлення волі або викрадення малолітнього, враховуючи підвищену суспільну небезпеку таких діянь та особливу вразливість потерпілої сторони. Такий підхід відображає міжнародні стандарти захисту прав дитини та водночас підкреслює пріоритет охорони її життя, свободи та недоторканності у кримінально-правовій політиці держави.

Разом з тим, особливе значення має ст. 147 КК України, ч. 2 якої передбачає кримінальну відповідальність за захоплення заручників, що у випадку вчинення щодо дитини має підвищений рівень суспільної небезпеки. Адже посягання в такій формі порушує не лише право дитини на свободу, а й створює реальну загрозу її життю та здоров'ю, нормальному фізичному, психічному й соціальному розвитку. Таким чином, поєднання положень міжнародного права та норм кримінального законодавства України формує правовий механізм посиленого кримінально-правового захисту дітей від незаконного позбавлення волі.

Особиста недоторканність дитини, умови нормального формування та розвитку дитини є одними із найвищих цінностей в контексті охорони дитинства. Саме ці ключові категорії є складовими основного безпосереднього та додаткового обов'язкового безпосереднього об'єктів складу злочину, передбаченого ст. 148 КК України, якою встановлюється кримінальна відповідальність за підміну чужої дитини, яка вчинена з корисливих або інших особистих мотивів. Небезпечність даного злочину полягає в тому, що внаслідок підміни дитини протиправно примусово розриваються загальнолюдські відносини між батьками та дітьми, порушуються морально-етичні норми. Підміна,

¹⁶ Конвенція про права дитини: Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 20.11.1989 : станом на 16 листопада 2023 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021. (Дата звернення: 12.09.2025).

якщо вона буде відкрита, здатна завдати глибокої психічної травми як дитині, так і батькам¹⁷.

Окреме місце посідає доволі гостра та масштабна проблема – торгівля людьми. Торгівля людьми на сьогоднішній день є проблемою світового масштабу. Вона грубо порушує основні конституційні права людини, посягаючи на волю, честь і гідність не тільки безпосередньо постраждалих осіб, а і їх найближчого оточення. Сучасні виклики та загрози у сфері протидії торгівлі людьми потребують мобілізації різноманітних ресурсів, налагодження міжвідомчої взаємодії, розвитку національних та транснаціональних механізмів співпраці представників влади та інститутів громадянського суспільства. Внаслідок збройної агресії російської федерації проти України, розпочатої у 2014 році та повномасштабного вторгнення на територію України 24 лютого 2022 року зросла кількість злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми на території України. Масове переміщення громадян з тимчасово окупованих територій та територій, на яких тривають бойові дії, пошук нового місця проживання, роботи, високий рівень конкуренції на ринку праці призвели до підвищення рівня уразливості громадян і виникнення ризику потрапляння в ситуацію, пов'язану з торгівлею людьми. Складне матеріальне становище громадян спонукає їх до пошуків заробітку за межами держави, де в міру своєї необізнаності вони теж можуть стати жертвами торгівлі людьми. Жертвами цього злочину стають не лише повнолітні жінки та чоловіки, а й діти, які потерпають від його різноманітних форм, серед яких примусова праця, сексуальна експлуатація, примусове жебрацтво, вилучення органів тощо¹⁸.

Стаття 149 КК України, яка встановлює кримінальну відповідальність за торгівлю людьми, у випадку вчинення злочину щодо дитини набуває особливого значення, оскільки посягання спрямоване на найбільш уразливу категорію осіб, що через вік і соціальну незрілість не здатні самостійно захистити свої права та інтереси. Торгівля дітьми передбачає вербування, переміщення, переховування, передання чи одержання неповнолітньої особи з метою експлуатації – сексуальної, трудової, використання у жебрацтві, порнобізнесі чи навіть у збройних конфліктах. Кримінальний закон прямо визначає, що згода дитини на такі дії не має жодного правового значення, оскільки вона в силу віку не здатна усвідомлювати наслідки подібних діянь. Саме тому вчинення

¹⁷ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Гришук, А.В. Савченко [та ін.]; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

¹⁸ Протидія та соціальна профілактика торгівлі людьми в Україні : навчальний посібник / автори-упорядники Р. М. Андрусишин, І. І. Сидорук, Я. М. Когут. Львів : Растр-7, 2023. – 176 с.

торгівлі щодо малолітніх чи неповнолітніх осіб виступає кваліфікуючою ознакою злочину та тягне за собою посилену кримінальну відповідальність. У цьому контексті ст. 149 КК України виконує ключову функцію в системі кримінально-правового захисту дитинства, забезпечуючи охорону не лише особистої свободи, а й гідності, здоров'я та права дитини на нормальний розвиток.

Варто зауважити, що найуразливішою категорією осіб із числа неповнолітніх, котрі більш всього підвернені кримінальному правопорушенню, передбаченому, ч. ч. 2, 3 ст. 149 КК України є: молодь, діти вулиці, діти-сироти, вихідці з неблагополучних сімей, сільське населення, внутрішньо переміщені особи, бідні, малозабезпечені особи тощо¹⁹.

У логічному продовженні до положень ст. 149 КК України про торгівлю людьми важливим є аналіз ст. 150 КК України, яка встановлює кримінальну відповідальність за експлуатацію дітей. Якщо торгівля людьми є злочином, що охоплює ширший комплекс протиправних дій, спрямованих на передачу чи переміщення дитини з метою експлуатації, то ст. 150 КК України безпосередньо фокусується на використанні праці малолітніх та неповнолітніх у формах, що суперечать закону та завдають шкоди їхньому фізичному, психічному та моральному розвитку. Йдеться, зокрема, про примусове залучення дітей до важких чи небезпечних робіт, використання їх праці без оплати або за явно несправедливих умов, застосування примусу чи обману при залученні до трудової діяльності. Особлива суспільна небезпека цього злочину полягає у тому, що експлуатація дітей перешкоджає реалізації їх права на освіту, повноцінне виховання, відпочинок і дозвілля, що є необхідними умовами формування особистості. Таким чином, ст. 150 КК України посилює систему кримінально-правового захисту дитинства, забезпечуючи охорону від одного з найпоширеніших видів злочинної експлуатації – трудової.

Доцільним вважаємо також розглянути ст. 150-1 КК України, яка передбачає кримінальну відповідальність за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. Цей злочин становить особливу небезпеку, оскільки посягає одночасно на особисту недоторканність дитини, її право на нормальне виховання та розвиток, а також завдає шкоди моральному й психічному стану малолітнього. Використання дітей у жебрацтві часто поєднується з іншими протиправними діями –

¹⁹ Макарова О. П. Теоретичні проблеми оперативно-пошукової психології. Актуальні питання та перспективи використання оперативнорозшукових засобів у розкритті злочинів в умовах воєнного стану : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. МВС України, Нац. поліція України, Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2023. С. 102–104.

залишенням без нагляду, примушуванням до симуляції каліцтва чи хвороб, а також із залученням до протиправної діяльності дорослих осіб. Законодавець, криміналізуючи таку поведінку, підкреслює, що дитина не може бути засобом отримання матеріальної вигоди, а її експлуатація у подібний спосіб розглядається як тяжке порушення прав і законних інтересів неповнолітніх. Відтак, ст. 150-1 КК України доповнює комплекс системи кримінально-правових гарантій охорони дитинства, спрямованих на викорінення різних форм експлуатації дітей, які ставлять під загрозу їх фізичний, моральний і соціальний розвиток.

4. Кримінально-правова охорона статевої свободи та статевої недоторканості дітей

Насильство над дітьми – глобальна проблема, яка призводить до тяжких соціальних наслідків, у вигляді соціально-дезадаптованих, психологічно та психічно хворих особистостей, з низькими загальнолюдськими цінностями, які не зможуть будувати здоровий інститут сім'ї, бути хорошими батьками, а головне – жорстокість породжує жорстокість. Американські науковці, дослідивши 747 осіб, які вчинили сексуальні злочини, установили, що 76% із них у дитинстві самі зазнали сексуального насильства. Тобто можна констатувати спадкоємність поведінки (зворотна реакція). Таким чином, утворюється кримінальне коло, або цикл victim to victimizer²⁰.

У Постанові Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 року № 5 «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» наведено визначення поняття зґвалтування – це природні статеві зносини між особами різної статі всупереч або з ігноруванням волі потерпілої особи із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи²¹. Зґвалтування – найбільш тяжкий, небезпечний і поширений злочин проти статевої свободи та статевої недоторканості. Воно грубо принижує гідність особи, посягає на статеву свободу, а якщо потерпіла особа є малолітньою або не досягла віку статевої зрілості, – на її статеву недоторканість і може завдати

²⁰ Джужа А. О. Кримінально-правові та кримінологічні засади запобігання злочинам проти статевої недоторканості дитини: монографія. Київ, 2013. 193 с.

²¹ Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 року № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-08>. (Дата звернення: 13.09.2025).

значної шкоди здоров'ю людини і заподіяти їй глибоку моральну травму²².

У кримінально-правовій доктрині та законодавстві чітко розмежовується статус неповнолітніх і малолітніх потерпілих у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості. Відтак, особливо кваліфікуючими ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ст. 152 КК України, є, зокрема, вчинення зґвалтування неповнолітньої або малолітньої особи, що обумовлює підвищену суспільну небезпеку діяння. Водночас, відповідно до Постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 року № 5 «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» неповнолітніми потерпілими від зґвалтування або насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом слід вважати осіб віком від 14 до 18 років, малолітніми – осіб, яким на момент злочину не виповнилося 14 років²³.

У 2021 році Центр гідності дитини Українського католицького університету презентував дослідження «Сексуальне насилля в Україні: від усвідомлення до захисту». Проект виконала дослідницька агенція Fama у співпраці з Центром. Загалом було опитано 1600 респондентів віком від 16 до 55 років. Географічне охоплення – вся територія України. Похибка репрезентативності вибірки з довірчою ймовірністю 0,954 не перевищує 2,5%. Дослідження на тему сексуального насильства в Україні проведено вперше. Оприлюднені цифри говорять про масштабність проблеми у суспільстві. Адже: 23% українців зазначили, що пережили сексуальне насильство та домагання в дитинстві;

- 4% українців відповіли, що пережили зґвалтування ще до 18 років;
- 43% жертв нікому не сказали про те, що трапилось;
- 42% українців вперше дізнались про секс від друзів, а 17% – від батьків;
- 62% українців вважають, що сексуальне насилля вчиняють незнайомці, а насправді у 85% випадків дітям причиняють кривду дорослі знайомі²⁴.

²² Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Гришук, А.В. Савченко [та ін.]; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

²³ Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 року № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-08>. (Дата звернення: 13.09.2025).

²⁴ Сексуальне насилля в Україні: від усвідомлення до захисту. Інформаційно-ресурсний центр «Дитинство без насильства». URL: <https://rescentre.org.ua/statystychni-dani-ta-doslidzhennia/seksualne-nasyllia-v-ukraini-vid-usvidomlennia-do-zakhystu>. (Дата звернення: 13.09.2025).

Водночас, аналізуючи результати опитування, видатні вітчизняні вчені Василевич В.В. та Левченко Ю.О. підкреслюють, що серед усіх проблемних аспектів, виявлених у дослідженні, слід відзначити особливо тривожну тенденцію: 43% жертв нікому не сказали про те, що трапилось. Дослідники стверджують, що злочини сексуального характеру щодо дітей мають глибоко латентний характер. Високу прихованість таких діянь зумовлює низка факторів, серед яких невпевненість значної частини суспільства у спроможності державних інституцій забезпечити належний захист прав і інтересів жертв, а також притягнути до кримінальної відповідальності винних, особливо якщо вони мають високий соціальний статус або значні матеріальні ресурси. Значну роль відіграє і стигматизація цих злочинів, що призводить до того, що потерпілі рідко звертаються до правоохоронних органів або роблять це запізно, коли частина доказів вже втрачена. У випадку дітей додатковим чинником є страх, сором і невпевненість у підтримці з боку дорослих, що ще більше ускладнює своєчасне виявлення та документування сексуального насильства²⁵.

Разом з тим, у Постанові Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 року № 5 «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» поміж іншого наведено визначення поняття насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (ст. 153 КК України) – виключає природний статевий акт і може полягати у вчиненні акту мужолозтва, лесбійства, а також в інших діях сексуального характеру, спрямованих на задоволення статевої пристрасті суб'єкта злочину (чоловіка або жінки) неприродним способом, із застосуванням фізичного насильства, погрозою його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи²⁶. Особливо кваліфікуючими ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ст. 153 КК України, є, зокрема, вчинення насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом стосовно неповнолітньої або малолітньої особи, що підвищує суспільну небезпеку діяння. Таке посягання не лише порушує право дитини на недоторканість особи та захист її гідності, а й створює серйозну загрозу її фізичному, психічному та моральному розвитку. Наявність цієї кваліфікуючої ознаки обумовлює застосування суворіших

²⁵ Василевич В.В., Левченко Ю.О. Сексуальне насильство щодо дитини: латентність та шляхи подолання. Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Право. 2023. – Вип. 79. Том 2. – С. 149 – 154.

²⁶ Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 року № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-08>. (Дата звернення: 13.09.2025).

кримінально-правових санкцій, підкреслюючи пріоритет захисту прав і законних інтересів дітей у системі кримінального права України.

В ході дослідження кримінально-правової охорони статеві недоторканості дітей в Україні, вітчизняні вчені Женунтій В.І. та Зеленьак П.А. звертають увагу на необхідності реконструювання ст. 154 КК України «Примушування до вступу в статевий зв'язок», доповнивши таким кваліфікованим складом злочину, як примушування неповнолітньої особи до вступу в статевий зв'язок (підставою для такої пропозиції виступає необхідність забезпечення кримінально-правовими заходами реалізації особою свого права на працю з досягненням шістнадцятирічного віку). Нинішню ж другу частину цієї статті пропонується вважати третьою, тобто вчинення дій, передбачених частинами першою або другою цієї статті, поєднані з погрозою знищення, пошкодження або вилучення майна тощо, визнати особливо кваліфікованим складом злочину²⁷.

Досліджуючи систему кримінально-правової охорони дитинства зазначаємо, що ст. 155 КК України передбачає кримінальну відповідальність за статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості. Так, відповідно виникає необхідність визначення поняття статевої зрілості та його вікові межі. Статева зрілість – це такий фізіологічний стан організму людини, досягнення якого дозволяє її належним чином і без шкідливих наслідків для здоров'я виконувати репродуктивну функцію. Водночас, відповідно до Постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 року № 5 «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» статева зрілість – це фізіологічний стан організму людини, який характеризується здатністю до повного виконання статевих функцій. За змістом Правил проведення судово-медичних експертиз (обстежень) з приводу статевих станів у бюро судово-медичної експертизи, затвердженого Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 року № 6, особи як жіночої, так і чоловічої статі віком до 14 років вважаються такими, що не досягли статевої зрілості. Встановлення статевої зрілості проводиться щодо осіб віком із 14 до 18 років. Основний безпосередній об'єкт злочину – статева недоторканість особи, яка забезпечує нормальний фізичний, психічний і соціальний розвиток неповнолітніх. Додатковим безпосереднім об'єктом злочину може виступати здоров'я особи. Об'єктивна сторона злочину полягає у діянні – вчиненні статевих зносин з особою, яка не досягла статевої зрілості. Кримінальна відповідальність за ст. 155 КК

²⁷ Женунтій В.І., Зеленьак П.А. Кримінально – правова охорона статевої недоторканості дітей в Україні. Право і суспільство. 2018. № 3. С. 206 – 213.

України настає як за одиничний статевий акт з особою, яка не досягла статевої зрілості, так і за більш-менш тривалі стосунки, які навіть можуть мати форму фактичного шлюбу. Суб'єктом злочину може бути особа чоловічої або жіночої статі, якій виповнилося 16 років. Оскільки у ст. 155 КК України йдеться про природний гетеросексуальний акт, стать винного завжди протилежна статі потерпілої особи. У ч. 2 ст. 155 КК України передбачений спеціальний суб'єкт злочину – батько, мати, вітчим, мачуха, опікун чи піклувальник, а також особа, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього. Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом, тобто суб'єкт усвідомлює, що потерпіла особа не досягла статевої зрілості і бажає вступити з нею у статеві зносини. Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 155 КК України) визнаються: вчинення його батьком, матір'ю, вітчимом, мачухою, опікуном чи піклувальником, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього; спричинення ним безплідності чи інших тяжких наслідків²⁸.

За даними вітчизняних вчених, потерпілі від статевих зносин з особою, яка не досягла статевої зрілості, за статтю та віком розподілилися так: особи жіночої статі становили 72,2%, серед них віком до 11 років – 23 особи (15,0%), до 14 років – 45 осіб (39,1%), до 16 років – 15 осіб (13,0%); особи чоловічої статі – 27,8%, серед них віком до 11 років – 11 осіб (9,6%), до 14 років – 14 осіб (12,2%), до 16 років – 7 осіб (6,1%). Отже, серед дівчат малолітніми були більше половини потерпілих 68 осіб (54,1%), а серед хлопців майже чверть – 25 осіб (21,8%)²⁹.

Видатні вітчизняні вчені Хряпінський П.В. та Світличний О.О. в ході дослідження судової практики встановили, що потерпілі від розбещення неповнолітніх за віком розподілилися так: малолітніми були 179 осіб або 75,8% від загальної кількості потерпілих, не досягли шістнадцятирічного віку 67 осіб або 24,2% осіб^{30,31}.

Поряд з тим, ст. 156 КК України встановлює кримінальну відповідальність за розбещення неповнолітніх. Визначається, що родовим об'єктом для розбещення неповнолітніх, з огляду на те, що

²⁸ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Гришук, А.В. Савченко [та ін.]; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

²⁹ Хряпінський П.В., Чмут С.В. Кримінальна відповідальність за статеві злочини з особою, яка не досягла статевої зрілості: монографія. Запоріжжя: ЗНУ-Альянс, 2011. 184 с.

³⁰ Хряпінський П.В., Світличний О.О. Кримінальна відповідальність за розбещення неповнолітніх: монографія. Дніпропетровськ: НГУ, 2014. 265 с.

³¹ Хряпінський П.В., Світличний О.О. Обставини, що посилюють кримінальну відповідальність за розбещення неповнолітніх: сучасний стан та перспективи вдосконалення. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. 2018. № 3. С. 171 – 175.

відповідну заборону містить розділ IV Особливої частини КК України, є статевая свобода та статевая недоторканість особи. Основним безпосереднім об'єктом розбещення неповнолітніх є нормальний статевий (сексуальний) розвиток неповнолітніх осіб, а додатковим (обов'язковим) – їхня статевая недоторканість³². З об'єктивної сторони злочин виражається у вчиненні розпусних дій, а саме дій сексуального характеру, здатних викликати фізичне і моральне (інтелектуальне) розбещення неповнолітніх. В даному випадку доцільним є розмежування наступних підтипів об'єктивної сторони злочину, зокрема фізичне та інтелектуальне розбещення. Фізичне розбещення полягає в тому, що винний вчиняє оголення власних статевих органів або потерпілої особи, непристойні доторкання до статевих органів, які викликають статеve збудження, навчання статевим збоченням, імітацію статевого акту, схилення або примушування потерпілих до вчинення певних сексуальних дій між собою, статевих зносин, акт онанізму у присутності потерпілої особи тощо. Диспозицією ст. 156 КК України охоплюється також задоволення статевої пристрасті винного неприродним способом, якщо при цьому щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку, не застосовується фізичне чи психічне насильство та не використовується її безпорадний стан. Водночас, інтелектуальне розбещення полягає в цинічних розмовах з потерпілим на сексуальні теми, розповідання відвертих, натуралістичних сексуальних історій, фотографуванні потерпілих у різних сексуальних позах, демонстрації порнографічних предметів, ознайомленні потерпілої особи з порнографічними зображеннями, відеофільмами тощо. Зважаючи на характеристику інтелектуального розбещення як складової об'єктивної сторони злочину, варто зауважити, що використання в ході вчинення розпусних дій творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру кваліфікуються за сукупністю злочинів, передбачених відповідними частинами ст. ст. 156 і 301 КК України. Розбещення неповнолітніх є закінченим злочином з моменту вчинення розпусних дій (формальний склад злочину)³³. Суб'єктом розбещення неповнолітніх пропонується вважати особу, яка має належний рівень розвитку психіки (медичний критерій), що уможлиблює: 1) усвідомлення фактичного змісту вчинюваних розпусних дій щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку, 2) усвідомлення суспільної небезпеки таких дій, що здатні зашкодити нормальному

³² Письменська О.В. Розбещення неповнолітніх: склад злочину та кримінально-правові засоби реагування: дис... док. філ.: 081 Право. Кропивницький, 2025. 211 с.

³³ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Гришук, А.В. Савченко [та ін.]; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

статевому (сексуальному) розвитку потерпілого; 3) здатність керувати своїми діями, які пов'язані з відповідним впливом на особу, яка не досягла шістнадцятирічного віку (юридичний критерій). У науковій літературі обґрунтовується, що суб'єктом злочину, передбаченого ст. 156 КК України, визнається особа, яка досягла віку повноліття. Таким чином, загальний суб'єкт кримінального правопорушення у даному випадку має обмеження за віковим критерієм. Сам факт досягнення повноліття виступає додатковою спеціальною ознакою, яка визначає особу винного. Отже, розбещувальні дії щодо неповнолітньої особи можуть бути вчинені лише повнолітнім суб'єктом. Водночас, законодавець передбачає, що у випадку розбещення малолітньої особи кримінальна відповідальність може наставати вже з шістнадцятирічного віку, що відображає підвищений рівень суспільної небезпеки даного злочину. Суб'єктивна сторона складу злочину характеризується наявністю єдиної обов'язкової ознаки – умисної форми вини. При цьому, характер вчинюваних дій виключає можливість необережного ставлення винного до наслідків. Отже, розбещення неповнолітніх може бути реалізоване виключно з прямим умислом, коли особа усвідомлює суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачає їх можливі наслідки та бажає їх настання³⁴.

Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротської конвенції)» чинний КК України доповнено ст. 156-1, яка встановлює кримінальну відповідальність за домагання дитини для сексуальних цілей³⁵.

Відповідно до ч. 1 ст. 156-1 КК України кримінальну відповідальність встановлено за пропозицію зустрічі, зроблену повнолітньою особою неповнолітньому (у тому числі із використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій), з метою вчинення будь-яких дій сексуального характеру чи розпусних дій. Важливою умовою кваліфікації таких дій є те, що після здійснення пропозиції особа вчинила хоча б одну дію, спрямовану на реалізацію зазначеної зустрічі. Водночас, ч. 2 ст. 156-1 КК України передбачає посилену кримінальну відповідальність за аналогічні діяння, але вчинені

³⁴ Письменська О.В. Суб'єктивні ознаки розбещення неповнолітніх: дискусійні питання. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2023. Випуск 75: частина 2. С. 119 – 124.

³⁵ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротської конвенції): Закон України від 18 лютого 2021 року № 1256-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1256-20>. (Дата звернення: 15.09.2025).

з метою втягнення дитини у виготовлення дитячої порнографії. Таким чином, законодавець виокремлює два самостійні різновиди суспільно небезпечної поведінки, об'єднані спільною метою – використання дитини для сексуальних цілей, але розмежовані за характером посягання. Приміткою до статті визначено, що під «зустрічю» слід розуміти не лише фізичний контакт у реальному середовищі, а й взаємодію, проведення якої передбачає використання сучасних інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій. Таке уточнення демонструє врахування законодавцем сучасних форм вчинення сексуальних злочинів щодо дітей, що особливо актуально в умовах поширення цифрових комунікацій та соціальних мереж. Вітчизняна дослідниця Юзікова Н.С. впевнена, що притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності посилить кримінально-правовий захист дітей від сексуального насильства та експлуатації, передусім у мережі інтернет, і як наслідок, призведе до формування практики застосування закону про кримінальну відповідальність відповідно до міжнародних зобов'язань за Ланцаротською конвенцією³⁶.

Аналізуючи конструкцію кримінально-правової новели, закріпленої у ст. 156-1 КК України, Сав'юк О.В. та Герелюк Х.В. акцентують увагу на низці дискусійних моментів, що потребують більш чіткого законодавчого врегулювання. Дослідники зазначають, що не все у цій нормі є однозначним, як може здатися на перший погляд. По-перше, законодавець не визначає чіткого поняття «домагання» та «сексуальні цілі», що створює труднощі у правозастосуванні та дозволяє лише здогадуватися про зміст даних категорій. По-друге, термін «домагання» у статті фактично зводиться лише до «пропозиції зустрічі», однак залишається відкритим питання, яким чином у такому випадку кваліфікувати та доводити саме наявність «сексуальних цілей». По-третє, у диспозиції норми законодавець фіксує лише «пропозицію зустрічі» як об'єктивну сторону кримінального правопорушення, однак безпосередня «зустріч» не передбачається як складова частина діяння, що може створювати колізії у практичному застосуванні. Крім того, окремої уваги заслуговує суб'єктний склад злочину. Законодавець визначає суб'єктом лише повнолітню особу, однак виникає питання: чи справді неповнолітній у віці від шістнадцяти років не може бути виконавцем цього діяння щодо малолітньої особи? Така прогалина у

³⁶ Юзікова Н.С., Курінна О.О. Особливості кримінальної відповідальності за сексуальне насильство щодо дітей: теоретичні та практичні аспекти. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2024. № 6. С. 221 – 227.

нормі потенційно звужує коло можливих суб'єктів і потребує додаткового осмислення³⁷.

5. Особливості кримінально-правової охорони дитинства у контексті порушень особистих прав і свобод неповнолітніх

В контексті кримінально-правового захисту дитинства важливе місце посідають обов'язки батьків, опікунів, піклувальників тощо. Так, чинний КК України встановлює кримінальну відповідальність за злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів), а також злісне ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на їх утриманні (ст. 164 КК України), злісне невиконання батьками, опікунами чи піклувальниками встановлених законом обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, що спричинило тяжкі наслідки (ст. 166 КК України), використання опіки чи піклування з корисливою метою на шкоду підопічному (ст. 167 КК України), розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) всупереч волі усиновителя (удочерителя) (ст. 168 КК України), незаконну посередницьку діяльність або інші незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) дитини, передачі її під опіку (піклування) чи на виховання в сім'ю громадян (ст. 169 КК України).

Кодекс законів про працю України (далі – КЗпП України) містить цілий розділ XIII присвячений нормативно-правовому регулюванню праці молоді. Так, відповідно до ст. 187 КЗпП України, неповнолітні, тобто особи, що не досягли вісімнадцяти років, у трудових правовідносинах прирівнюються у правах до повнолітніх, а в галузі охорони праці, робочого часу, відпусток та деяких інших умов праці користуються пільгами, встановленими законодавством України. Водночас, ст. 188 цього ж Кодексу затверджує заборону прийняття на роботу осіб молодше шістнадцяти років. Однак, за згодою одного із батьків або особи, що його замінює, можуть, як виняток, прийматись на роботу особи, які досягли п'ятнадцяти років³⁸.

Звідси, відповідно впливає необхідність захисту та охорони трудових прав неповнолітніх, зокрема кримінально-правовими

³⁷ Сав'юк О.В., Герелюк Х.В. Кримінальна відповідальність за домагання дитини для сексуальних цілей в Україні. Актуальні проблеми кримінального права: матеріали XII Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 23 листоп. 2023 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 187 – 190.

³⁸ Кодекс законів про працю України: Кодекс України від 10.12.1971 № 322-VIII : станом на 15 квіт. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>. (Дата звернення: 15.09.2025).

засобами. Чинним КК України, а саме ч. 2 ст. 172 встановлено кримінальну відповідальність за незаконне звільнення працівника з роботи з особистих мотивів чи у зв'язку з повідомленням ним як викривачем про вчинення іншою особою корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення, інших порушень Закону України «Про запобігання корупції», а також інше грубе порушення законодавства про працю вчинені щодо неповнолітнього.

На нашу думку, така норма має особливе значення, оскільки неповнолітні працівники, з огляду на їхню вікову та соціальну вразливість, потребують підвищених гарантій у сфері трудових правовідносин. Встановлення кримінальної відповідальності за порушення трудових прав неповнолітніх слугує не лише формою реагування держави на неправомірні дії роботодавців, а й превентивним інструментом, який сприяє дотриманню принципу справедливості, забезпеченню рівності у трудових правовідносинах та охороні гідності неповнолітнього працівника.

6. Кримінально-правова охорона дитинства від протиправних посягань в контексті громадського порядку та моральності

Одним із важливих напрямів кримінально-правового захисту дитинства є протидія діянням, які, хоча й не спрямовані безпосередньо проти життя чи здоров'я неповнолітніх, однак завдають істотної шкоди їхньому психоемоційному стану. До таких норм належить ч. 2 ст. 299 КК України, що встановлює кримінальну відповідальність за жорстоке поводження з тваринами, вчинене у присутності малолітнього чи неповнолітнього. Включення цієї особливо кваліфікуючої ознаки є не випадковим: законодавець підкреслює особливу вразливість дитячої психіки, яка формується в умовах сприйняття навколишнього світу. Спостереження дитиною актів насильства над твариною може спричинити глибоку психологічну травму, породити відчуття страху, жорстокості як соціальної норми або, навпаки, призвести до емоційної апатії.

Таким чином, криміналізація зазначеного діяння переслідує подвійний захисний ефект: по-перше, охороняє тварин від жорстокого поводження як самостійний об'єкт правового захисту, а по-друге, забезпечує безпеку та гармонійний розвиток дитини, захищаючи її від шкідливих, зокрема демонстраційних деструктивно характеризуючих впливів. Такий підхід цілком відповідає міжнародним стандартам у сфері прав дитини, які передбачають створення безпечного середовища для фізичного, морального та психологічного розвитку неповнолітніх.

Необхідність охорони психоемоційного розвитку неповнолітніх зумовила законодавця встановити кримінальну відповідальність за збут

неповнолітнім чи розповсюдження серед них творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію, а також примушування неповнолітніх до участі у створенні останніх (ч. ч. 2, 3 ст. 300 КК України), адже систематичне сприйняття продукції, яка формує толерантність до насильства, здатне спричиняти викривлення моральних орієнтирів, зниження чутливості до страждань інших осіб та девіантні моделі поведінки.

Таким чином, положення ч. 2 та 3 ст. 300 КК України виступають важливим елементом кримінально-правової охорони дитинства. Вони спрямовані на запобігання поширенню серед неповнолітніх ідеології насильства та нетерпимості, а також на недопущення використання дітей як інструменту у процесі створення та тиражування шкідливої, деструктивної, інформаційної продукції. Це відповідає як національним конституційним гарантіям захисту прав дитини, так і міжнародним зобов'язанням України, зокрема Конвенції ООН про права дитини.

Кримінальні правопорушення, що стосуються моральності, сьогодні стали досить поширеним явищем. Одним із найбільш суттєвих правопорушень у цій сфері є ввезення, виробництво, збут і розповсюдження порнографічних матеріалів. Це явище має широке поширення і становить серйозну загрозу для морального та психофізичного розвитку особистості, особливо серед неповнолітніх. Оскільки порнографія може порушувати основні моральні норми, а також створювати небезпеку для здоров'я та психіки дітей, її поширення має певні кримінально-правові наслідки³⁹.

Захист неповнолітніх від шкідливої інформації, зокрема такої, що стосується інтимної сфери, є надзвичайно важливим завданням кримінального законодавства. Психіка дитини особливо вразлива до матеріалів сексуального характеру, адже передчасний доступ до них може викликати психологічні травми, спотворити уявлення про міжстатеві відносини, сприяти девіантній поведінці тощо. Саме тому законодавець передбачає окрему кримінальну відповідальність за поширення порнографічних матеріалів серед неповнолітніх.

Відповідно до ч. 2 ст. 301 КК України, збут неповнолітнім чи розповсюдження серед них творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру караються штрафом від двох тисяч до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням

³⁹ Кирбят'єв, О., Позднякова-Кирбят'єва, Е. Кваліфікуючі ознаки ввезення, виготовлення, збуту і розповсюдження порнографічних предметів. Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ. 2024. № 4. С. 85 – 91.

волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на той самий строк⁴⁰. На відміну від загального складу цього злочину, кваліфікуючою ознакою тут виступає саме адресат – особа, яка не досягла вісімнадцятирічного віку. Такий підхід зумовлений підвищеним рівнем суспільної небезпеки: шкода завдається не лише суспільній моралі загалом, але й безпосередньо психічному та моральному розвитку дітей. Фактично дана кримінально-правова норма слугує своєрідним інструментом охорони дитинства від порнографічної інформації. Вона не лише запобігає безпосередньому поширенню порнографічних матеріалів серед неповнолітніх, а й формує правовий бар'єр проти будь-яких спроб використати дітей як цільову аудиторію для такого контенту. Це положення також узгоджується з міжнародними актами, зокрема Факультативним протоколом до Конвенції ООН про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії, який зобов'язує держави посилювати захист дітей від експлуатації у сфері порнографії⁴¹.

Таким чином, ч. 2 ст. 301 КК України є важливою складовою системи кримінально-правових засобів охорони дитинства. Вона спрямована на попередження негативних, зокрема інформаційних впливів на психіку неповнолітніх і забезпечує їх право на безпечний та здоровий розвиток.

Кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканність та захист гідності. Дисципліна і порядок у сім'ї, навчальних та інших дитячих закладах мають забезпечуватися на принципах, що ґрунтуються на взаємоповазі, справедливості і виключають приниження честі та гідності дитини. Держава здійснює захист дитини від залучення до екстремістських релігійних психокультових угруповань та течій, використання її для створення та розповсюдження порнографічних матеріалів, примушування до проституції, жебрацтва, бродяжництва, втягнення до азартних ігор тощо⁴².

Доповнення КК України ст. 301-1 пояснюється цілком логічною реакцією держави на посилення загроз сексуальної експлуатації дітей у

⁴⁰ Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 17 лип. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. (Дата звернення: 15.09.2025).

⁴¹ Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії : Протокол Організації Об'єднаних Націй від 01.01.2000 : станом на 3 квітня 2003 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b09. (Дата звернення: 15.09.2025).

⁴² Шевченко Т.В. Одержання доступу до дитячої порнографії як ознака суб'єктивної сторони статті 301-1 КК України. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування. 2023. № 8. <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2023-8-01-05>.

цифрову епоху. Інтернет-технології та соціальні мережі суттєво спростили поширення й доступ до заборонених матеріалів, що створює нові виклики для системи кримінально-правової охорони дитинства. На відміну від загальних складів злочинів у сфері обігу порнографічних матеріалів, законодавець виокремив особливий предмет злочину – дитячу порнографію, а також передбачив кримінальну відповідальність не лише за її виготовлення чи розповсюдження, а навіть за умисне отримання доступу до таких матеріалів із використанням інформаційно-телекомунікаційних систем. Це свідчить про випереджувальний характер кримінально-правової охорони, адже покарання настає ще на стадії споживання забороненого контенту, а не лише його виробництва чи збуту. Особливе значення має положення ч. 3 та ч. 4 ст. 301-1 КК України, якими передбачено кримінальну відповідальність за примушування неповнолітньої чи малолітньої особи до участі у створенні дитячої порнографії. Така норма є надзвичайно важливою, оскільки відображає підвищену суспільну небезпеку втягнення дітей до діяльності, що має характер сексуальної експлуатації. Вона поєднує у собі як фізичне, так і психологічне насильство над дитиною, що завдає непоправної шкоди її моральному, психічному, психологічному, фізичному та соціальному розвитку. При цьому, законодавець проводить чітку диференціацію відповідальності залежно від віку потерпілої особи. Такий підхід відповідає принципу посиленої кримінально-правової охорони найбільш уразливих категорій дітей, адже малолітні особи не здатні усвідомлювати наслідки власної участі у створенні порнографічних матеріалів і потребують особливого захисту з боку держави.

Проведення видовищного заходу сексуального характеру за участю неповнолітньої особи є одним із найбільш небезпечних посягань на моральний та фізичний розвиток дітей, що прямо відображено у ст. 301-2 КК України. Дана норма спрямована на захист дитинства від експлуатації у сфері сексуальної індустрії, яка в умовах розвитку інформаційних технологій набуває особливої латентності та транснаціонального характеру. Під видовищним заходом сексуального характеру законодавець пропонує розуміти публічний показ у будь-якій формі продукції сексуального змісту або сценічні дії, метою яких є демонстрація сексуальних дій. Особливість цієї статті полягає у тому, що кримінально караним визнається не лише проведення заходу але й його відвідування з метою перегляду, якщо особі достеменно відомо, що у ньому задіяні малолітні чи неповнолітні. Такий підхід відповідає міжнародним стандартам протидії сексуальній експлуатації дітей, зокрема положенням Конвенції Ради Європи про захист дітей від

сексуальної експлуатації та сексуального насильства⁴³. Окремо виділяються дії, пов'язані із втягненням або примушуванням неповнолітньої особи до участі у видовищному заході (ч. 3 ст. 301-2 КК України), які законодавець кваліфікує як більш небезпечні через використання обману, шантажу, уразливого стану чи фізичного насильства. Якщо ж такі дії вчиняються стосовно малолітньої особи, відповідальність є ще суворішою (ч. 4 ст. 301-2 КК України).

Таким чином, кримінально-правова заборона проведення видовищних заходів сексуального характеру за участю дітей є важливим елементом системи кримінально-правової охорони дитинства в Україні. Вона враховує як об'єктивну сторону (організація, участь, відвідування заходу), так і суб'єктивні чинники, спрямовані на недопущення будь-яких форм дитячої сексуальної експлуатації.

Однією з найбільш аморальних і небезпечних категорій кримінальних правопорушень проти моральності на думку видатного вітчизняного вченого А.А. Небитова є суспільно небезпечні протиправні діяння, пов'язані із сексуальною експлуатацією. Серед цих злочинів слід виділити саме створення або утримання місць розпусти і звідництво, кримінальна відповідальність за які передбачена ст. 302 КК України, оскільки вказані злочини посягають на засади суспільної моральності у сфері статевих стосунків і сприяють поширенню розпусти та аморальності у задоволенні статевих потреб людей. Дослідник окремо акцентує увагу на тому, що досить часто вони вчиняються саме з метою одержання прибутку, а подекуди поєднуються із залученням неповнолітніх і вчиненням ряду інших злочинів⁴⁴.

Суспільна небезпечність злочину, передбаченого ст. 302 КК України, полягає у тому, що дії, які його становлять, сприяють поширенню розпусної поведінки та моральної девіації у сфері статевих відносин. Такі прояви перетворюють жінку чи чоловіка на засіб задоволення сексуальних потреб, як за їхньої згоди, так і через використання уразливих життєвих обставин. Наслідком є поширення венеричних та інших інфекційних хвороб, деградація неповнолітніх, а також незаконне отримання прибутку, що нерідко стає сферою діяльності організованих злочинних угруповань. Високий рівень латентності цього діяння посилює його небезпечність, адже воно негативно впливає на моральний

⁴³ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротської конвенції): Закон України від 18 лютого 2021 року № 1256-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1256-20>. (Дата звернення: 15.09.2025).

⁴⁴ Небитов А. А. Кримінальна відповідальність за створення або утримання місць розпусти і звідництво: актуальні проблеми теорії та практики. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2014. № 1. С. 95 – 98.

розвиток особи, процес статевого виховання неповнолітніх та створює умови для вчинення інших кримінальних правопорушень – проти життя і здоров'я, волі, честі та гідності, а також проти статевої свободи та недоторканості особи⁴⁵.

Предметом злочину та одночасно місцем його вчинення у першій формі є місце розпусти – будь-які приміщення або їх частини у будівлях промислово-виробничого, комунально-побутового та іншого службового призначення, у навчально-виховних, медичних, торгівельних закладах, місцях розваг та ігрового бізнесу, масажних салонах, лазнях, жилих будинках, готелях, кемпінгах, пансіонатах, санаторіях, наметових містечках, трейлерах тощо, якщо їх пристосовано для зайняття проституцією та вчинення розпусних дій. Важливим є той момент, що поняття «місце» вжито в назві та диспозиції ч. 1 ст. 302 КК України у множині, у законодавчому тлумаченні означає ймовірну різноманітність приміщень, а не їх кількість. Об'єктивна сторона злочину передбачає обов'язкову ознаку – дії, а саме створення або утримання місць розпусти, звідництво для розпусти. Поняття створення та утримання охоплюють усі аспекти функціонування місць розпусти – від пошуку відповідного приміщення до оснащення його меблями, посудом, предметами інтимної гігієни тощо. Звідництво – це посередництво, що полягає у підшукуванні осіб, які бажають задовольнити статеві потяги, і зведення їх із тими, хто може надати послуги сексуального характеру. Під розпустою в теорії кримінального права, як правило, розуміється безладне статеве спілкування природним або неприродним способом для задоволення статевої пристрасті за гроші або інші матеріальні цінності. З іншого боку, вчені зазначають, що поняття «розпуста» може тлумачитися як статева розпущеність, характеризуючись низьким моральним рівнем поведінки та відносин⁴⁶.

Суб'єкт злочину – загальний, будь-яка особа, яка досягла 16 років. У разі вчинення цього злочину службовою особою з використанням влади чи свого службового становища її дії підлягають кваліфікації за сукупністю статей 302 і 364 КК України. Додаткової кваліфікації за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304 КК України) не потрібно. Однак у разі залучення до вчинення зазначених дій осіб, які не досягли 16-річного віку, або вчинення щодо них розпусних дій відповідальність повинна наставати за сукупністю – ч. 3 ст. 302 КК

⁴⁵ Небитов А. А. Кримінальна відповідальність за створення або утримання місць розпусти і звідництво: актуальні проблеми теорії та практики. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2014. № 1. С. 95 – 98.

⁴⁶ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Гришук, А.В. Савченко [та ін.]; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

України і відповідною частиною ст. 156 КК України⁴⁷. Разом з тим, досліджуючи суб'єкт злочину, передбаченого ч. 3 ст. 302 КК України варто зазначити, що в даній кваліфікації винним є фізична осудна особа, яка досягла 18-річного віку. Таким чином, дане визначення пояснюється тим, що залучати неповнолітнього до вчинення злочину може лише повнолітня особа⁴⁸.

Слушною є думка О.С. Скок та Т.В. Шевченко, які зазначають, що суб'єкт злочину, який утримує місце для розпусти, постійно перебуває в стані скоєння злочину до моменту припинення своїх злочинних діянь з власної волі або викриття існування такого місця⁴⁹.

Суб'єктивна сторона злочину визначається наявністю прямого умислу, що передбачає усвідомлення винним суспільно небезпечного характеру дій, спрямованих на створення чи утримання місць розпусти або звідництво, передбачення їх можливих наслідків, а також бажання їх настання. Така форма вини повністю узгоджується з загальними положеннями кримінального права про умисел, згідно з якими особа не лише розуміє фактичні ознаки свого діяння, але й цілеспрямовано реалізує його з відповідною антисоціальною спрямованістю та антигромадськими установками.

Кваліфікуючими ознаками злочину передбаченого ч. 2 ст. 302 КК України є вчинення дій, передбачених ч. 1 ст. 302 КК України, з метою наживи; особою, раніше судимою за цей злочин; організованою групою⁵⁰. Водночас, на думку професора А.А. Небитова, ч. 2 ст. 302 КК України доцільно доповнити такою кваліфікуючою ознакою, як вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою, а у ч. 3 цієї статті встановити особливо кваліфікуючу обставину – скоєння злочину організованою групою. Повторність злочинів, передбачених ст. 302 КК України, варто розширити повторністю злочинів, не пов'язаною із

⁴⁷ Skok O.S., Shevchenko T.V. Criminal-legal characteristics of the creation or maintenance of places of prostitution and pimping, provided for in Article 302 of the Criminal Code of Ukraine. Modern achievements of EU countries and Ukraine in the area of law : Collective monograph. Riga : Izdevniecība "Baltija Publishing", 2020. P. 548 – 564.

⁴⁸ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Гришук, А.В. Савченко [та ін.]; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

⁴⁹ Skok O.S., Shevchenko T.V. Criminal-legal characteristics of the creation or maintenance of places of prostitution and pimping, provided for in Article 302 of the Criminal Code of Ukraine. Modern achievements of EU countries and Ukraine in the area of law : Collective monograph. Riga : Izdevniecība "Baltija Publishing", 2020. P. 548 – 564.

⁵⁰ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Гришук, А.В. Савченко [та ін.]; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

засудженням за раніше скоєний злочин і повторністю однорідних злочинів⁵¹.

Особливо кваліфікуючими ознаками (ч. 3 та ч. 4 ст. 302 КК України) є вчинення дій, передбачених частинами першою або другою цієї статті, вчинені із залученням неповнолітньої або малолітньої особи.

Отже, зважаючи на вищевикладене можливо дійти висновку, що ст. 302 КК України має важливе юридичне значення у системі кримінально-правової охорони дитинства, оскільки передбачає відповідальність за створення та утримання місць розпусти чи звідництва із залученням неповнолітніх або малолітніх осіб. Такі діяння не лише порушують засади суспільної моральності, а й безпосередньо загрожують нормальному розвитку дітей. Встановлення підвищеної відповідальності за вчинення цього злочину щодо неповнолітніх підкреслює пріоритет захисту прав та інтересів дитини у кримінальному законодавстві України.

Конституція України гарантує право кожної особи на працю, що виключає будь-які форми примусової експлуатації. Найнебезпечнішим різновидом такої експлуатації визнається сексуальна, оскільки вона не лише принижує гідність людини, але й має руйнівний вплив на дітей та підлітків. У зв'язку з цим кримінальне законодавство України передбачає підвищену відповідальність за посягання на статеву свободу та недоторканість неповнолітніх, розглядаючи їх як особливу категорію, що потребує першочергового правового захисту. Відповідно до чинного законодавства, зокрема ст. 303 КК України, кримінально караним є втягнення особи у заняття проституцією або примушування до цього шляхом обману, шантажу, використання уразливого стану, застосування чи погрози застосування насильства, а також сутенерство. Цей злочин належить до найбільш небезпечних форм сексуальної експлуатації, оскільки посягає на моральні засади суспільства, свободу особи та її статеву недоторканість. Особливої уваги потребує аналіз зазначеного діяння у випадках, коли його жертвами стають неповнолітні, адже така поведінка спричиняє непоправні наслідки для фізичного, психічного та морального розвитку дітей. Саме тому законодавець передбачає конкретизовану кримінально-правову охорону дитинства від подібних проявів експлуатації, розглядаючи втягнення неповнолітніх у проституцію як кваліфіковані склади злочину⁵².

⁵¹ Небитов А. А. Кримінальна відповідальність за створення або утримання місць розпусти і звідництва: актуальні проблеми теорії та практики. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2014. № 1. С. 95 – 98.

⁵² Олефір А.Ю. Сутенерство або втягнення особи у заняття проституцією: особливості, проблеми та відповідальність. ЛОГОС. Мистецтво наукової думки. 2019. № 4. С. 208 – 210.

Головним безпосереднім об'єктом злочину є моральні засади суспільства у сфері задоволення статевих потреб людей, адже моральні й правові норми забороняють статеві зносини за винагороду чи з використанням фізичного або психічного примусу і, навпаки, стимулюють правомірні добровільні статеві зносини на основі симпатії. Додатковим обов'язковим об'єктом злочину, передбаченого ст. 303 КК України, може бути статева свобода, здоров'я, воля й гідність особи, власність⁵³.

Потерпілим від злочину може бути фізична особа чоловічої та жіночої статі. Водночас у кваліфікованому й особливо кваліфікованому складах злочину спеціальний потерпілий – особа, що перебуває в матеріальній чи службовій залежності від особи, яка вчинила злочин, а також неповнолітня і малолітня особа⁵⁴.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 303 КК України, включає три альтернативні діяння: втягнення у проституцію, примушування до неї та сутенерство. У сфері кримінально-правової охорони дитинства найбільш небезпечним є залучення неповнолітньої або малолітньої особи до проституції, оскільки це грубо порушує їх статеву свободу та недоторканність, завдає шкоди психічному розвитку тощо.

У кримінально-правовій теорії проституція трактується як систематичне надання особою сексуальних послуг невизначеному колу осіб за матеріальну винагороду, що виступає основним або додатковим джерелом доходу. Втягнення особи в заняття проституцією або її примушування до цього полягає у схиланні особи до такої діяльності різними законодавчо визначеними способами. Втягнення здійснюється через обман, шантаж або використання уразливого стану особи, тоді як примушування відбувається виключно шляхом застосування або погрози насильства. Така диференціація є важливою для визначення ступеня суспільної небезпеки цих діянь. Водночас, сутенерство розглядається як дії особи, спрямовані на організацію або забезпечення заняття проституцією іншою особою. У теорії кримінального права його трактування може відрізнятися, залежно від акцентів на організаційній або експлуатаційній складовій цього діяння⁵⁵.

⁵³ Небитов А.А. Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією: аналіз складу злочину. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2014. № 2. С. 41 – 50.

⁵⁴ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / [Андрушко П. П., Арсенюк Т. М., Бантишев О. Ф. та ін.] ; за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. 2-ге вид., переробл. та допов. К. : Дакор, 2008. 1428 с.

⁵⁵ Олєфір А.Ю. Сутенерство або втягнення особи у заняття проституцією: особливості, проблеми та відповідальність. ЛОГОС. Мистецтво наукової думки. 2019. № 4. С. 208 – 210.

Отже, сутенерство передбачає створення умов для заняття проституцією, забезпечення необхідними засобами та захисту особам, які нею займаються. Аналіз судової практики показує, що ті, хто здійснює сутенерство, часто одночасно примушують або втягують осіб до заняття проституцією, що свідчить про взаємозв'язок цих діянь. Відповідно до ст. 303 КК України, загальний суб'єкт злочину – фізична осудна особа, яка досягла 16 років; проте стосовно неповнолітніх і малолітніх суб'єктом злочину є особа, яка на момент вчинення дій досягла 18 років. Водночас, дослідники зосереджують увагу на наявності спеціального суб'єкта злочину у ч. 2 цієї статті, якими є службові особи та особи, від яких потерпілий перебуває у матеріальній або іншій залежності⁵⁶.

Суб'єктивна сторона розглядуваного злочину характеризується прямим умислом. Винний усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачає його суспільно небезпечні наслідки та прагне до їх настання. Тобто він усвідомлює, що незаконно втягує особу в заняття проституцією, примушує її до цього чи забезпечує такого роду аморальну діяльність і бажає вчинення зазначених дій. Водночас, ставлення особи до тяжких наслідків, що можуть настати в результаті таких дій, є необережним. Метою злочину є отримання доходу від надання сексуальних послуг потерпілими. Хоча цю ознаку суб'єктивної сторони складу злочину безпосередньо не передбачено в диспозиції статті, однак вона впливає з логічного тлумачення терміну «проституція»⁵⁷.

Зважаючи на вищевикладену кримінально-правову характеристику злочину, передбаченого ст. 303 КК України, зокрема кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки та категорію потерпілих осіб можливо зазначити, що дана норма забезпечує комплексну кримінально-правову охорону дитинства, підкреслюючи високий рівень суспільної небезпеки злочинів сексуальної експлуатації неповнолітніх і необхідність суворої відповідальності за такі дії.

Захист дітей є, завжди був і буде пріоритетним напрямом державної політики у зв'язку з тим, що діти як ніхто піддаються антигромадському та іншому негативному впливу, їх дуже легко втягнути в кримінальну та будь-яку іншу заборонену законом діяльність. Саме тому захист дітей від протиправних посягань на їхній моральний та фізичний розвиток має особливу значущість також у зв'язку з тим, що давно відома певна

⁵⁶ Олєфір А.Ю. Сутенерство або втягнення особи у заняття проституцією: особливості, проблеми та відповідальність. ЛОГОС. Мистецтво наукової думки. 2019. № 4. С. 208 – 210.

⁵⁷ Небитов А.А. Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією: аналіз складу злочину. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2014. № 2. С. 41 – 50.

залежність злочинності загалом від злочинності неповнолітніх, яка сьогодні набула загрозливого розмаху. Натепер у сфері охорони дітей є чимало проблем: демографічна криза, загострення проблеми здоров'я дітей, соціальне сирітство, зростання дитячої бездоглядності, злочинність неповнолітніх, порушення їхніх майнових прав. Перехідний період в Україні характеризується відсутністю належного механізму реалізації правового захисту неповнолітніх від втягнення в злочинну діяльність. В даному контексті, А.М. Бабой зазначає, що втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність вже давно стало однією з глобальних проблем кримінально-правової політики України та інших держав, адже злочинність серед неповнолітніх у певному сенсі є фактором росту злочинності дорослих. І, щоб не допустити зростання злочинності, слід зосередити увагу на запобіганні їй, передусім, захисті неповнолітніх осіб від негативних явищ, серед яких украй небезпечним є втягнення дорослими особами неповнолітніх у злочинну діяльність⁵⁸.

Водночас, на думку О.С. Майгур, прагнення виявити самостійність, реалізувати себе є часто однією з причин, які спонукають неповнолітніх до скоєння правопорушень або становлять фундамент для безперешкодного втягнення їх у злочинну діяльність⁵⁹.

Основним безпосереднім об'єктом втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність виступають відносини у сфері моральності, які забезпечують вільний, нормалізований розвиток особистості неповнолітньої особи. Разом з тим, такі відносини передбачають охорону неповнолітніх від негативного, ба-більше деструктивного впливу, який може стати детермінантом протиправної діяльності. Ключовою рисою в кримінально-правовій характеристиці є потерпілий, яким є неповнолітня або малолітня особа. Водночас, кваліфікуючою ознакою визначається саме втягнення малолітньої особи у злочинну діяльність.

Об'єктивна сторона злочину передбачає таку обов'язкову ознаку, як дії, що полягають у втягненні у злочинну діяльність, пияцтво, заняття жебрацтвом, заняття азартними іграми⁶⁰. Під втягненням неповнолітнього у злочинну чи іншу антигромадську діяльність треба розуміти певні дії дорослої особи, вчинені з будь-яких мотивів і пов'язані з безпосереднім впливом на неповнолітнього з метою

⁵⁸ Бабой А.М. Особливості втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 12. С. 277 – 283.

⁵⁹ Майгур О.С. Психологічні та педагогічні проблеми роботи з делінквентами. Юридична психологія та педагогіка. 2013. № 1. С. 227 – 233.

⁶⁰ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Гришук, А.В. Савченко [та ін.]; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

викликати у нього рішучість взяти участь в одному чи декількох злочинах або займатись іншою антигромадською діяльністю. Втягнення завжди передбачає наявність причинного зв'язку між діями дорослої особи і виникненням у неповнолітнього бажання вчинити протиправні дії⁶¹.

З об'єктивної сторони втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність може здійснюватися лише шляхом активних дій. Без прямого психічного впливу на неповнолітнього не можливо, як правило, залучити його до злочинної діяльності та інших антигромадських занять⁶². Окремі дослідники дотримуються думки, що втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність має передбачати діяльність у буквальному сенсі. Так, вітчизняна дослідниця О.А. Гритенко підкреслює, що втягнення зазвичай передбачає втягнення не в один конкретний злочин, а взагалі в злочинну діяльність (вчинення декількох злочинів)⁶³.

Водночас, ми погоджуємось із позицією А.М. Бобой, оскільки тлумачення поняття втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність як схилення його до скоєння ряду злочинів фактично звужує склад цього злочину. На думку вченої, це може призвести до ухилення від кримінальної відповідальності за схилення неповнолітнього до одного злочину. Таким чином, у теорії й практиці затвердилась позиція, що під втягненням неповнолітнього слід розуміти діяльність, спрямовану на збудження в нього бажання (прагнення) брати участь у вчиненні одного або кількох злочинів⁶⁴.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка на момент вчинення злочину досягла 18-річного віку. Водночас, спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 304 КК України може бути батько, матір, вітчим, мачуха, опікун чи піклувальник, особа, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого чи піклування про нього, тобто близькі для потерпілого особи. Аналізуючи кримінальне законодавство, зокрема диспозицію ч. 2 ст. 304 КК України, слід зазначити, що спеціальних вимог щодо віку суб'єкта цього злочину

⁶¹ Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2004 року № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-04>. (Дата звернення: 20.09.2025).

⁶² Негоденко В.К. Відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність. Київ : Наукова думка, 1971. 72 с.

⁶³ Гритенко О.А. Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність: теоретичні аспекти. Боротьба з молодіжною злочинністю : тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції (27 вересня 2013 р.). Одеса : Одеський державний університет внутрішніх справ, 2013. 238 с.

⁶⁴ Бабой А.М. Особливості втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 12. С. 277 – 283.

закон не встановлює. Тому відповідно до ст. 22 КК України суб'єктом злочину у випадку вчинення діяння щодо малолітньої особи є фізична осудна особа, яка на момент вчинення злочину досягла 16-річного віку.

Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 304 КК України, характеризується прямим умислом. При цьому, кримінальна відповідальність настає у випадку, коли винна особа усвідомлювала або свідомо допускала неповнолітній вік особи, яку вона втягувала у злочинну діяльність чи іншу антигромадську поведінку.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 304 КК України) є вчинення вказаних дій: щодо малолітньої особи, батьком, матір'ю, вітчимою, мачухою, опікуном чи піклувальником або особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого чи піклування про нього. Дії опікунів і піклувальників, котрі, зловживаючи опікунськими правами з корисливою метою, втягнули неповнолітніх підопічних у антигромадську діяльність, слід додатково кваліфікувати за ст. 167 КК України, оскільки вони охоплюються ч. 2 ст. 304 КК України. Водночас, батьки, опікуни, піклувальники, інші особи, які були зобов'язані за рішенням суду сплачувати кошти на утримання неповнолітніх дітей, але злісно ухилялися від цього або не виконували своїх обов'язків по догляду за дітьми і втягували останніх у вчинення злочинів чи іншу антигромадську діяльність, за наявності для того підстав мають нести відповідальність за сукупністю злочинів, а саме: за ч. 2 ст. 304 КК України та за ст. 164 чи ст. 166 КК України⁶⁵.

Згідно з п. 3 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2004 року № 2 відповідальність дорослих осіб за ст. 304 КК України у випадках втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність встановлена не тільки за наявності ознак злочину, передбаченого статтями Особливої частини КК України, зокрема ст. 300, ч. 2 ст. 301, ч. 2 ст. 302, ч. 3 ст. 303, ч. 3 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 2 ст. 315, ч. 2 ст. 317, ст. 323, ст. 324), котрі є спеціальними нормами. У разі вчинення дорослими злочину, передбаченого спеціальною нормою, кваліфікація має здійснюватися саме за такою нормою, а не за ст. 304 КК України⁶⁶.

Втягнення неповнолітнього у злочинну чи іншу антигромадську діяльність, що вчинюється службовою особою з використанням влади чи службового становища, потребує кваліфікації за ст. 364 КК України, а

⁶⁵ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Гришук, А.В. Савченко [та ін.]; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

⁶⁶ Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2004 року № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-04>. (Дата звернення: 20.09.2025).

якщо йдеться про зловживання військовою службовою особою владою чи службовим становищем – за відповідною частиною статей 364 чи 365 КК України. Залучення неповнолітнього до незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (ч. 3 ст. 309 КК України), а також залучення неповнолітнього чи малолітнього до вчинення таких дій з метою збуту чи до незаконного збуту цих речовин (ч. ч. 2, 3 ст. 307 КК України) може здійснюватися шляхом обману, обіцянки матеріальної чи іншої вигоди, використання стану матеріальної чи службової залежності, обманом тощо. Відповідальність дорослого за ч. 3 ст. 307 КК України настає в тому разі, коли він усвідомлював, що особа, яка залучається до вчинення суспільно небезпечних дій, є малолітньою, неповнолітньою, коли ж таких обставин кримінального провадження і доведенням не було, відповідальність не настає. На думку окремих дослідників, проблемним є розмежування злочинів, передбачених ст. 304 та ст. 150-1 КК України. Вчені зазначають, якщо порівняти вказані норми щодо ознак потерпілого, то напрашується висновок про певні відмінності. Так, за ст. 150-1 КК України потерпілий є малолітньою особою (до 14-річного віку), а за ч. 1 ст. 304 КК України – неповнолітнім (до 18-річного віку), хоча в ч. 2 останньої згадується і про малолітнього. Тобто ця відмінність має досить умовний характер. На думку Кузнецова В.В. та Кузнецової Л.О., основною відмінністю злочину, передбаченого ст. 150-1 КК України (використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом), від злочину, передбаченого ст. 304 КК України (втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність), є суб'єктивна сторона. Вчені стверджують, що за ст. 150-1 КК України йдеться про використання з прямим умислом (знаряддя для жебрацтва), а за ст. 304 КК України – усвідомлення. При розмежуванні суб'єктивної сторони злочинів, передбачених ст. 150-1 та ст. 304 КК України, слід виходити із зв'язку між використанням дитини для заняття жебрацтвом – отриманням прибутку, яке не є характерним для втягнення неповнолітнього у жебрацтво⁶⁷.

7. Охорона дитинства кримінально-правовими засобами від впливу незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів

Особливе місце в системі кримінально-правової охорони дитинства посідає питання зловживання наркотичними засобами й психотропними

⁶⁷ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Гришук, А.В. Савченко [та ін.]; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

речовинами. Аналіз кримінально-правової літератури, кримінологічних досліджень та наукових праць свідчить, що наркотики є насамперед молодіжною проблемою. Українське кримінальне законодавство загалом передбачає досить суворі покарання за незаконний обіг наркотиків та їх аналогів насамперед із метою захисту населення, особливо неповнолітніх, від втягнення в наркоманію⁶⁸.

У розділі XIII КК України встановлено відповідальність за злочини, пов'язані з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, а також інші посягання проти здоров'я населення. До цієї категорії віднесено протиправні, кримінально-карані діяння, що стосуються наркотичних і психотропних речовин (ст. ст. 305 – 309, 313 – 320 КК України), прекурсорів (ст. ст. 305, 306, 311, 312, 318, 320 КК України), аналогів наркотиків і психотропів (ст. ст. 305 – 309, 313 – 315, 317, 320 КК України), а також снодійного маку та конопель (ст. 310 КК України)⁶⁹.

Злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних речовин та спрямовані проти здоров'я неповнолітніх за чинним кримінальним законодавством, тягнуть за собою більш суворі покарання. Система кримінально-правового захисту дитинства в даному контексті представлена в наступних нормах, зокрема: незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних речовин або їх аналогів без мети збуту (ч. 3 ст. 309 КК України), вчинені із залученням неповнолітнього, караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років; незаконне введення в організм наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ч. 3 ст. 314 КК України), вчинене щодо неповнолітнього, карається позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років; схилення неповнолітнього до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ч. 2 ст. 315 КК України) карається позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років; організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів із залученням неповнолітнього (ч. 2 ст. 317 КК України) карається позбавленням волі на строк від чотирьох до восьми років із конфіскацією майна; спонукання неповнолітніх до застосування допінгу (ст. 323 КК України); карається позбавленням волі на строк від трьох до восьми років; схилення неповнолітніх до вживання одурманюючих

⁶⁸ Костенко Я.В. Злочини проти дитини: зміст та класифікація. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2017. № 30, Т. 2. С. 72 – 75.

⁶⁹ Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 17 лип. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. (Дата звернення: 22.09.2025).

засобів (ст. 324 КК України), що не є наркотичними чи психотропними або їх аналогами, карається обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той же строк⁷⁰.

На рівні самостійного складу злочину чинним кримінальним законодавством закріплено ст. 323 КК України, яка встановлює кримінальну відповідальність за спонукання неповнолітніх до застосування допінгу та разом з цим слугує ключовим елементом в системі кримінально-правового захисту дитинства, зокрема від негативних впливів та спонукань.

Так, відповідно до положень Всесвітнього антидопінгового кодексу, який є базою і для Антидопінгового кодексу Олімпійського руху, допінгом визначається не лише вживання заборонених речовин, але й будь-яке порушення антидопінгових правил. Відповідно до чинного законодавства, допінгом можливо визначити речовини, зокрема психостимулятори, анаболічні стероїди, актопротектори і методи, які використовуються для підвищення працездатності спортсменів, разом з тим, є потенційно небезпечними для здоров'я⁷¹. Речовинам, які застосовуються у якості допінгу характерні високоактивні компоненти тваринного і рослинного походження, не виключенням є синтетичні аналоги останніх.

Основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 323 КК України є суспільні відносини, які забезпечують охорону здоров'я неповнолітніх осіб. Додатковим факультативним безпосереднім об'єктом можуть виступати здоров'я та життя особи тощо. Потерпілим при вчинення цього протиправного діяння є діти, що займаються фізичною культурою або спортом, при зайнятті якими можливе використання допінгу. Об'єктивна сторона злочину полягає у вчиненні злочинного діяння – спонуканні неповнолітніх до застосування допінгу⁷².

Відповідно до Постанови Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2004 року № 2 Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність, спонукання неповнолітніх до застосування допінгу визначається як будь-які умисні дії (умовляння, пропозиції, поради, переконування, примушування, застосування насильства,

⁷⁰ Костенко Я.В. Злочини проти дитини: зміст та класифікація. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2017. № 30, Т. 2. С. 72 – 75.

⁷¹ Про антидопінгову діяльність у спорті: Закон України від 26 січня 2022 року № 2011-IX. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-20>. (Дата звернення: 22.09.2025).

⁷² Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Грищук, А.В. Савченко [та ін.]; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

погрози, шантажу тощо), спрямовані на збудження у такої особи бажання вживати допінг чи спробувати це зробити хоча б один раз. Такі дії можуть полягати у даванні тренерами, керівниками спортивних, культуристських чи інших товариств, клубів, груп, секцій вказівок про застосування допінгу, у погрожуванні відрахуванням у разі відмови тощо⁷³.

Варто підкреслити, що у разі вдавання винного до фізичного насильства, кваліфікація здійснюється за сукупністю злочинів: крім ст. 323 КК України, додатково застосовуються ст. 126 або ст. 127 КК, а у разі заподіяння тілесних ушкоджень – відповідні статті, що передбачають відповідальність за їх спричинення. Таким чином, ст. 323 КК України не поглинає насильницьких дій, і вони підлягають самостійній кримінально-правовій оцінці.

Суб'єкт злочину загальний, а саме особа, яка досягла 18 років, або спеціальний: особа, яка виконує професійні обов'язки щодо спортивної діяльності неповнолітнього (викладач фізкультури, інструктор з того чи іншого виду спорту, тренер, керівник команди, до складу якої входить неповнолітній спортсмен). Спонування неповнолітнього до застосування допінгу, вчинене службовою особою з використанням свого службового становища, необхідно кваліфікувати за сукупністю злочинів за ст. 323 КК та відповідними статтями, що передбачають відповідальність за злочини у сфері службової діяльності. Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною у формі прямого умислу: винний усвідомлює, що за допомогою вищезазначених форм впливу примушує неповнолітнього застосувати допінг, і бажає досягти такого результату⁷⁴.

Кваліфікований склад злочину (ч. 2 ст. 323 КК) формується у випадках, коли спонування неповнолітнього до вживання допінгу здійснюється такими особами: батьком, матір'ю, вітчимою, мачухою, опікуном, піклувальником чи іншою особою, яка має покладені на неї обов'язки з виховання чи піклування про потерпілого, а також тренером, керівником спортивної команди або особою, яка вже раніше вчинила один із злочинів, визначених ст. ст. 314, 315, 317 чи 324 КК України. Статус зазначених вище осіб (батьків, опікунів, піклувальників тощо) надає їм ознаки спеціального суб'єкта злочину, що закріплено в нормах

⁷³ Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2004 року № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-04>. (Дата звернення: 20.09.2025).

⁷⁴ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Грищук, А.В. Савченко [та ін.]; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

Сімейного кодексу України. Повторністю у даному випадку вважається ситуація, коли примушування неповнолітніх до використання допінгу мало місце більше одного разу – як щодо однієї, так і щодо декількох осіб. Якщо ж подібні дії здійснює особа, яка вже була визнана винною у злочинах, передбачених ст. ст. 314, 315, 317, 324 КК України, то її поведінка кваліфікується суворіше. Це можливо у випадку, коли вона має судимість за такі діяння, або ж її нові дії утворюють сукупність злочинів, відповідальність за які передбачена як цими статтями, так і ст. 323 КК України.

Особливо кваліфікований склад злочину утворюють дії, визначені у ч. 1 або 2 ст. 323 КК України, якщо вони були вчинені щодо двох і більше осіб; діяння, що призвели до шкоди здоров'ю потерпілого (ч. 3 ст. 323 КК України); випадки, коли наслідком є істотна шкода здоров'ю чи інші тяжкі наслідки (ч. 4 ст. 323 КК України). Важливо відрізнити поняття «шкода здоров'ю» та «істотна шкода здоров'ю». Перше охоплює будь-які порушення нормального стану організму, навіть тимчасові (отруєння, алергія, збій у роботі шлунково-кишкового тракту, непритомність, запаморочення тощо). Друге ж пов'язане з тривалим або значним розладом здоров'я, що може спричинити втрату працездатності чи ускладнити перебіг хронічних хвороб. Інші тяжкі наслідки, що можуть виникнути внаслідок дії допінгу, включають: незворотні зміни у функціонуванні серцево-судинної системи, розлади роботи внутрішніх органів, психічні порушення, інвалідність, каліцтво, виснаження організму, втрату фізичної працездатності чи навіть неможливість продовжувати спортивні тренування⁷⁵.

Окрім цього, на рівні самостійного складу злочину закріплено ст. 324 КК України, яка встановлює кримінальну відповідальність за схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами.

Схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів завдає злочинної шкоди суспільним відносинам, які охороняють здоров'я населення, а отже основним безпосереднім об'єктом злочину є суспільні відносини, які забезпечують охорону здоров'я населення.

Водночас, на думку С.В. Лосич, диспозиція ст. 324 КК України не містить прямої вказівки на безпосередній об'єкт злочину, але він є елементом родового, а отже його однозначно повинні утворювати суспільні відносини у сфері охорони здоров'я населення. Щодо визначення безпосереднього об'єкта схиляння неповнолітніх до

⁷⁵ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Гришук, А.В. Савченко [та ін.]; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

вживання одурманюючих засобів у науці кримінального права можна простежити позицію науковців, більшість із яких безпосереднім об'єктом розглядуваного злочину вважає здоров'я неповнолітніх⁷⁶.

Охорона здоров'я дітей визнається одним із ключових напрямів державної політики. Це положення ґрунтується на Конвенції про права дитини, ухваленій 20 листопада 1989 року на 44-й сесії Генеральної Асамблеї ООН і ратифікованій Верховною Радою України 27 лютого 1991 року. В Україні на цій основі було прийнято Національну програму «Діти України» та Закон України «Про охорону дитинства», де одним із провідних пріоритетів визначено захист прав дитини на життя, здоров'я, освіту та гармонійний розвиток. Слід урахувати, що неповнолітні через особливості віку не завжди здатні правильно оцінювати власну поведінку чи усвідомлювати наслідки своїх дій. Найважливішим є те, що діти становлять генетичний фонд нації, а отже, турбота держави про їх фізичне здоров'я та належний розвиток виступає одним із першочергових завдань. Вживання дітьми психоактивних чи одурманюючих речовин створює пряму загрозу їхньому фізичному та психічному стану, що, у свою чергу, негативно впливає на становлення повноцінної особистості та відповідального громадянина суспільства.

Основним безпосереднім об'єктом злочину, що полягає у схиланні неповнолітніх до вживання одурманюючих речовин, виступають суспільні відносини, пов'язані з охороною здоров'я населення. Його суспільна небезпечність насамперед полягає у згубному впливі таких засобів на організм підлітків, який перебуває на етапі формування. Споживання одурманюючих речовин може спричиняти незворотні наслідки: насамперед серйозне ураження всіх систем організму, що для неповнолітніх виражається у сповільненні фізичного та психічного розвитку, інтелектуальній деградації та руйнуванні особистості. Тривале вживання зазначених засобів призводить до виснаження й ослаблення організму, порушень функцій травної системи, зниження або втрати статевої активності, погіршення розумових здібностей, втрати працездатності, загальної астенії та підвищеної дратівливості, ба-більше агресивності⁷⁷.

Окрім основного безпосереднього об'єкта, яким є суспільні відносини у сфері охорони здоров'я, додатковим факультативним об'єктом злочину виступають права та законні інтереси

⁷⁶ Лосич С.В. Кримінальна відповідальність за схилання неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів [Текст] : автореф. дис.... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Лосич Сергій Васильович ; Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя, 2013. – 20 с.

⁷⁷ Лосич С.В. Кримінальна відповідальність за схилання неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів [Текст] : автореф. дис.... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Лосич Сергій Васильович ; Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя, 2013. – 20 с.

неповнолітнього. Йдеться, передусім, про забезпечення нормального фізичного, психічного та соціального розвитку дитини, її право на безпечне дитинство, вільне від шкідливих впливів. Схиляння до вживання одурманюючих засобів посягає не лише на здоров'я, а й на індивідуальні інтереси неповнолітнього, порушує умови його виховання та навчання, формування моральних і духовних цінностей, що у перспективі негативно впливає на становлення особистості та можливість реалізації себе в суспільстві.

Предметом злочину є одурманюючі засоби, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами. Потерпілим від злочину є неповнолітні⁷⁸.

В своєму дослідженні Лосич С.В. розкрив вичерпний перелік ймовірних предметів кримінального правопорушення, передбаченого ст. 324 КК України. Оскільки станом на момент проведення дослідження у законодавчій базі такий перелік відсутній, отже автор, проводячи паралель із наркотичними засобами, пропонує закріпити орієнтовний перелік одурманюючих засобів, що має бути затверджений відповідним наказом Міністерства охорони здоров'я України. До вказаного переліку Лосич С.В. пропонує внести: снодійні засоби (фенобарбітал, барбітал, бромізовал); анальгетики (фенацетін, анальгін, амідопірін); стимулятори центральної нервової системи (синдрокарб, сиднофен, алкалоїди кофеїну); антипаркінсонічні засоби (циклодол, паркопан, ридинол); антигістамінні препарати (димедрол, піпільфен); транквілізатори (сібазон, хлосепід, нозепам, нітрозепам, феназепам, триокгазін); легкі ароматичні речовини (розчинники, лаки, нітрофарби, засоби для виведення плям, що містять, ацетон, клей і легкі рідини, які використовують у промисловості та як засоби побутової хімії)⁷⁹.

Об'єктивна сторона злочину становить схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів, будь-які ненасильницькі дії, спрямовані на те, щоб збудити в іншій особі бажання чи добитися від неї згоди вжити такі засоби хоча б один раз. Якщо винний в ході схиляння неповнолітнього до вживання одурманюючого засобу застосовує фізичне насильство, то залежно від характеру останнього вчинене кваліфікується за сукупністю злочинів, передбачених ст. 126 або ст. 127 та ст. 324 КК України. Кримінальне правопорушення

⁷⁸ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Гришук, А.В. Савченко [та ін.]; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

⁷⁹ Лосич С.В. Кримінальна відповідальність за схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів [Текст] : автореф. дис.... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Лосич Сергій Васильович ; Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя, 2013. – 20 с.

вважається закінченим з моменту вчинення дій, у яких містяться ознаки схиляння неповнолітнього до вживання одурманюючого засобу⁸⁰.

Суб'єкт злочину загальний, тобто особа, яка досягла 18-річного віку. Водночас, деякі вчені аналізуючи кримінально-правову характеристику злочину, передбаченого ст. 324 КК України схильні до думки, що суб'єктом досліджуваного виду злочину, може бути фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку. Вказується, що неповнолітній в 16 років уже досягає того рівня розвитку фізичних і духовних здібностей, що дозволяють йому свідомо ставитися до своїх вчинків, керувати ними та адекватно розуміти вимоги законів. На додаток, вчені вважають за доцільне враховувати підвищену небезпечність схиляння до вживання одурманюючих засобів. Звертаючись до питання щодо віку суб'єкта злочину, не можна оминати увагою тієї обставини, що схилянню все частіше піддаються малолітні особи, яких у більшості випадків схиляють неповнолітні 16 – 18 років. У процесі таких діянь вагомим є фактор вікової переваги, завдяки чому схиляння виявляється успішним. Неповнолітні особи 16 років здатні усвідомлювати суспільно небезпечний характер своїх дій, а отже нести кримінальну відповідальність за їх учинення. У зв'язку з цим вітчизняний вчений Лосич С.В. обґрунтовує пропозицію щодо можливості визнання суб'єктом злочину неповнолітнього саме з 16-річного віку⁸¹.

Ми погоджуємось з думкою вченого, котрий вважає, що суб'єктом злочину, передбаченого ст. 324 КК України, може бути фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку. На нашу думку, дана позиція обґрунтована з огляду на те, що в 16 років особа досягає достатнього рівня фізичного, психологічного та духовного розвитку, що дозволяє йому усвідомлено ставитися до своїх дій, керувати ними та адекватно розуміти вимоги чинного законодавства. Особливе значення в цьому контексті має фактор вікової переваги у випадках схиляння до вживання одурманюючих речовин, коли неповнолітні особи старшого підліткового віку (16 – 18 років) можуть впливати на молодших осіб, що збільшує суспільну небезпечність таких дій. У зв'язку з цим можливість усвідомлення неповнолітнім суспільно небезпечного характеру своїх вчинків стає вагомим аргументом на користь визнання його суб'єктом кримінального правопорушення. Позиція дослідника, який обґрунтовує можливість визнання неповнолітнього суб'єктом злочину саме із настанням 16-річного віку, видається обґрунтованою та логічною

⁸⁰ Дубинець В. Визначення видів примусу до вживання наркотиків. Право України. 2006. № 8. С. 91 – 96.

⁸¹ Лосич С.В. Кримінальна відповідальність за схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів [Текст] : дис.... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Лосич Сергій Васильович ; Донец. юрид. ін-т МВС України. – Донецьк, 2012. С. 204.

підтверджує сучасні підходи кримінально-правової науки щодо диференціації віку кримінальної відповідальності та врахування рівня розвитку особи при кваліфікації злочинів.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною у формі прямого умислу, тобто винний усвідомлює, що схиляє завідомо неповнолітнього потерпілого до вживання одурманюючих засобів, і бажає вчинити такі протиправні дії відносно неповнолітньої особи. Водночас, якщо винний сприймає іншу особу як повнолітню, не усвідомлюючи її неповнолітнього віку, кримінальна відповідальність за схиляння до вживання одурманюючих засобів виключається⁸².

Отже, зважаючи на вищевикладене можливо дійти попередніх висновків, а саме, особливе значення в системі кримінально-правової охорони дитинства посідає протидія зловживанню наркотичними засобами, психотропними речовинами та одурманюючими засобами серед неповнолітніх. Дослідження показують, що молодь є найбільш уразливою категорією населення, і втягнення її у вживання зазначених речовин становить серйозну загрозу фізичному, психічному та соціальному розвитку дитини. Саме тому КК України передбачає суворі санкції за такі правопорушення, що направлені на захист здоров'я неповнолітніх та попередження їх втягнення у наркозалежність. Система кримінально-правового захисту дитинства реалізується через комплекс норм кримінального законодавства, які встановлюють відповідальність за незаконний обіг наркотичних і психотропних речовин, схиляння до їх вживання, а також спонукання до застосування допінгу. Особлива увага приділяється кваліфікуючим та особливо кваліфікуючим ознакам цих злочинів, коли винними є особи, які виконують обов'язки з виховання або тренування неповнолітніх, що підкреслює підвищену суспільну небезпечність таких діянь.

Науковий аналіз кримінально-правової доктрини дозволяє дійти висновку, що суб'єктом злочину за ст. 324 КК України може бути фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку. Дослідники обґрунтовують даний підхід тим, що особа цього віку здатна усвідомлювати суспільно небезпечний характер своїх дій, контролювати їх і розуміти вимоги закону. Крім того, фактор вікової переваги старших підлітків у процесі схиляння до вживання одурманюючих засобів підсилює загрозу для малолітніх осіб і підтверджує необхідність застосування кримінальної відповідальності до осіб віком від 16 років.

⁸² Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Гришук, А.В. Савченко [та ін.]; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

Суб'єктивна сторона злочинів, передбачених ст. ст. 323, 324 КК України, характеризується прямим умислом: винний усвідомлює протиправний характер своїх дій та бажає досягти результату у вигляді схилення неповнолітнього до вживання заборонених або одурманюючих засобів. Водночас у випадках застосування фізичного насильства чи повторних діянь кваліфікація здійснюється за сукупністю злочинів, що забезпечує комплексну правову оцінку.

Таким чином, кримінально-правова охорона неповнолітніх у сфері протидії наркотизації та схиленню до вживання одурманюючих речовин є багаторівневою та диференційованою залежно від віку, ролі винного та наслідків для здоров'я потерпілого. Законодавче закріплення таких норм, а також наукове обґрунтування вікових меж суб'єктів кримінальних правопорушень сприяє ефективному кримінально-правовому захисту неповнолітніх та формуванню безпечного середовища для їх фізичного, психічного і соціального розвитку.

8. Кримінально-правова охорона дитинства у сфері фізичної культури та спорту

Стаття 49 Конституції України визначає, що держава дбає про розвиток фізичної культури і спорту, зокрема це стосується й дитячого, юнацького спорту⁸³. Стаття 5 Закону України «Про охорону дитинства» унормовує, що організація охорони дитинства здійснюється, зокрема шляхом розвитку мережі навчальних закладів, закладів охорони здоров'я, соціального захисту, а також позашкільних навчальних закладів, діяльність яких спрямована на організацію дозвілля, відпочинку і оздоровлення дітей, зміцнення їх матеріально-технічної бази⁸⁴. В даному контексті криється широке та багатогранне визначення поняття «дозвілля» адже мова може йти не лише про відпочинок, а й про освітню, науково-технічну та спортивну діяльність.

Відповідно до положень Національної Стратегії захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 липня 2025 року № 708-р, серед стратегічних завдань наявні зокрема, збереження та розвиток у територіальних громадах мережі закладів позашкільної освіти, їх структурних підрозділів, гуртків, спортивних секцій для забезпечення змістовного дозвілля дітей з урахуванням широкого залучення дітей з

⁸³ Конституція України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – с. 141. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. (Дата звернення: 23.09.2025).

⁸⁴ Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>. (Дата звернення: 23.08.2025).

сімей внутрішньо переміщених осіб та інших категорій дітей, які потребують особливої уваги⁸⁵.

Окремої уваги в даному контексті заслуговує Закон України «Про фізичну культуру і спорт» структура якого містить ст. 33, яка закріплює та визначає дитячий спорт як напрям спорту, який забезпечує ознайомлення дітей з видами спорту та виявлення їх здібностей до подальших занять спортом. Водночас, ст. 34 цього ж Закону визначає дитячо-юнацький спорт як напрям спорту, який забезпечує залучення дітей для занять певним видом спорту із дитячого спорту для здійснення їх спортивної спеціалізації та забезпечення умов для переходу до резервного спорту⁸⁶.

Таким чином, зважаючи на вищевикладені положення нормативно-правових та підзаконних актів можливо дійти висновку, що спорт посідає бодай провідне місце в системі елементів розвитку дитини. В будь-якому виді спорту мають місце спортивні змагання в яких приймають участь не лише повнолітні спортсмени, а й діти, які змагаються за першість. Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про фізичну культуру і спорт», спортивне змагання – це спортивний захід або комплекс спортивних заходів, що проводиться організатором спортивних змагань з метою порівняння досягнень спортсменів та визначення переможців відповідно до правил спортивних змагань з видів спорту та затвердженого організатором спортивних змагань положення (регламенту) про ці змагання, що відповідає визначенням центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері фізичної культури та спорту, вимогам та цьому Закону⁸⁷.

Спортивні змагання, точніше їх результати в яких участь приймають, зокрема неповнолітні поставлені під кримінально-правову охорону. Саме так, ч. 2 ст. 369-3 КК України, передбачає кримінальну відповідальність за вплив на результати офіційних спортивних змагань неповнолітніх шляхом підкупу, примушування або підбурювання чи вступу у змову щодо результатів офіційного спортивного змагання неповнолітніх з метою одержання неправомірної вигоди для себе чи

⁸⁵ Національна Стратегія захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 липня 2025 року № 708-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/708-2025-%D1%80#n17>. (Дата звернення: 23.09.2025).

⁸⁶ Про фізичну культуру і спорт: Закон України від 24 грудня 1993 року № 3808-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12>. (Дата звернення: 23.09.2025).

⁸⁷ Про фізичну культуру і спорт: Закон України від 24 грудня 1993 року № 3808-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12>. (Дата звернення: 23.09.2025).

третьої особи або одержання внаслідок таких діянь неправомірної вигоди для себе чи третьої особи⁸⁸.

Стаття 369-3 КК України введена в дію на підставі Закону України від 3 листопада 2015 року № 743-VIII «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань», який спрямований на запобігання впливу на результати офіційних спортивних змагань корупційних правопорушень та порушень, пов'язаних з корупцією у сфері спорту, визначає засади, особливості суб'єктів і заходів запобігання та виявлення зазначених порушень і усунення їх наслідків, а також відповідальність за них⁸⁹. 21 грудня 2015 року Україна підписала Конвенцію Ради Європи проти маніпулювання спортивними змаганнями, спрямовану на запобігання, виявлення і покарання за маніпуляції спортивними змаганнями, а також посилення обміну інформацією та поглиблення співпраці як на національному, так і на міжнародному рівнях між причетними органами державної влади, спортивними організаціями та операторами спортивних парі. Законом України «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи проти маніпулювання спортивними змаганнями» наша держава ратифікувала згадану Конвенцію⁹⁰.

Безпосереднім об'єктом злочину є суспільні відносини, що забезпечують правильну (належну) діяльність відповідних суб'єктів із приводу формування та реалізації державної політики у сфері спорту в частині, невідчужимості службових (посадових осіб, фінансування їх виключно у порядку, встановленому законодавством. Під діяльністю у сфері спорту слід розуміти діяльність визначених законом суб'єктів, пов'язану з підготовкою спортсменів, організацією, проведенням і забезпеченням спортивних заходів, а також з управлінням розвитком видів спорту, офіційно визнаних в Україні. Предметом аналізованого злочину є неправомірний вигода. Це поняття у контексті застосування аналізованої статті законодавцем не розкрито. Принаймні у примітці до ст. 364-1 КК України, де наведено визначення неправомірної вигоди для ряду статей Розділу XVII Особливої частини КК України, не зазначено, що воно поширюється й на ст. 369-3 КК України. Незважаючи на це під

⁸⁸ Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 17 лип. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. (Дата звернення: 23.09.2025).

⁸⁹ Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань: Закон України від 3 листопада 2015 року № 743-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/743-19>. (Дата звернення: 23.09.2025).

⁹⁰ Про ратифікацію Конвенції Ради Європи проти маніпулювання спортивними змаганнями: Закон України від 16 листопада 2016 року № 1752-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1752-19>. (Дата звернення: 23.09.2025).

неправомірною вигодою у ст. 369-3 КК України так само слід розуміти грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, які пропонують, обіцяють, надають або одержують без законних на те підстав. При цьому необхідно уточнити: коли йдеться про таку форму вчинення злочину, як вплив на результати офіційних спортивних змагань шляхом підкупу, примушування або підбурювання чи вступу у змову щодо результатів офіційного спортивного змагання (ч. 1 ст. 369-3 КК України), неправомірною вигодою, з огляду на її одержання для себе чи третьої особи, є складовою мети зазначеного злочину, а в разі підкупу – ще й знаряддям вчинення злочину; якщо злочин вчиняється у формі одержання внаслідок таких дій неправомірної вигоди для себе чи третьої особи (ч. 1 ст. 369-3 КК України), то неправомірною вигодою є предметом зазначеного злочину; коли йдеться про таку форму вчинення цього злочину, як порушення заборони розміщення ставок на спорт, пов'язаних з маніпулюванням офіційним спортивним змаганням з одержанням в результаті цього неправомірної вигоди для себе або інших осіб у розмірі, що перевищує двадцять прожиткових мінімумів для працездатних осіб (ч. 3 ст. 369-3 КК України), то неправомірною вигодою також є предметом зазначеного злочину, але, зважаючи на законодавче визначення поняття «ставки на спорт», одержується виключно у вигляді грошових коштів, а тому не охоплює інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру. Щодо такого предмета корупційного правопорушення, як ексклюзивна спортивна інформація, тобто службова інформація про офіційне спортивне змагання і його учасників, якою особа володіє завдяки службовому становищу, крім інформації загальновідомої, легкодоступної чи розкритої відповідно до правил, що регулюють відповідне спортивне змагання, то у диспозиції ст. 369-3 КК України про нього безпосередньо не згадано. За наявності впливу на результати офіційних спортивних змагань шляхом примушування потерпілим від цього злочину можуть бути спортсмен, особа допоміжного спортивного персоналу, яка бере участь у спортивному змаганні, або посадова особа у сфері спорту. Важливо підкреслити, що у ст. 369-3 КК України описано два основні склади злочину: перший – у ч. 1, а його кваліфікований склад – у ч. 2; другий – у ч. 3⁹¹.

⁹¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Гришук, А.В. Савченко [та ін.]; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

Зупиняючись на питанні об'єкта злочину варто зауважити, що на думку Савченко А.В. та Кришевич О.В., протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань (ч. ч. 1 та 2 ст. 369-3 КК України) – це багатооб'єктний злочин. Якщо його основним безпосереднім об'єктом є суспільні відносини, що забезпечують правильну (належну) діяльність з приводу формування та реалізації державної політики у сфері фізичної культури і спорту, тобто діяльність у сфері спорту в частині непідкупності службових та інших осіб, фінансування їх виключно у порядку, встановленому законодавством, то додатковим факультативним – нормальний розвиток неповнолітніх⁹².

Ми цілком погоджуємося з позицією А.В. Савченко та О.В. Кришевич, які слушно зазначають, що протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань є багатооб'єктним злочином. Такий підхід виглядає обґрунтованим, оскільки він відображає багатогранний характер суспільних відносин, що зазнають посягання у сфері спортивної діяльності. Основний безпосередній об'єкт дійсно охоплює суспільні відносини, спрямовані на забезпечення належної реалізації державної політики у сфері фізичної культури і спорту, зокрема у частині забезпечення непідкупності службових та інших осіб, що функціонують у спортивному середовищі, та фінансування їх діяльності виключно відповідно до вимог законодавства. Водночас, особливої уваги заслуговує додатковий факультативний об'єкт цього злочину – нормальний розвиток неповнолітніх. Йдеться не лише про захист фізичного здоров'я дітей та підлітків, а й про гарантії їх гармонійного психічного, інтелектуального та морального становлення. Спорт і дозвілля виступають важливими соціальними інститутами, що формують ціннісні орієнтири, сприяють вихованню дисципліни, колективізму та відповідальності. Протиправний вплив на результати змагань шляхом підкупу, примушування чи змови підриває ці засади та створює для неповнолітніх викривлені уявлення про чесність і справедливість. У цьому контексті кримінально-правова охорона спрямована на те, щоб убезпечити дітей від негативного соціального досвіду та моральної шкоди, яка може виникнути внаслідок маніпуляцій у спорті. Якщо неповнолітній спортсмен або навіть глядач стає свідком чи жертвою такої протиправної поведінки, це може вплинути на його ставлення до спорту як соціально значущого явища, нівелювати виховну функцію спортивних змагань і створити передумови до девіантної

⁹² Савченко А.В., Кришевич О.В. Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань: проблемні питання кримінальної відповідальності. Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення: тези доповідей наук.-теор. конф. (м. Київ, 25 квітня 2016 року). К.: НАВС, 2016. С. 61 – 64.

поведінки в майбутньому. Таким чином, додатковий факультативний об'єкт злочину, передбаченого ч. 2 ст. 369-3 КК України слід розглядати ширше, він охоплює комплекс гарантій цілісного розвитку дітей – фізичного, психічного, соціального та морального. Забезпечення таких гарантій є невід'ємною складовою кримінально-правової політики України у сфері охорони дитинства та зміцнення суспільних відносин у галузі спорту.

Об'єктивна сторона злочину передбачає такі форми: вплив на результати офіційних спортивних змагань шляхом підкупу, примушування або підбурювання чи вступу у змову щодо результатів офіційного спортивного змагання (ч. 1 ст. 369-3 КК України); одержання внаслідок таких діянь неправомірної вигоди для себе чи третьої особи (ч. 1 ст. 369-3 КК України); порушення заборони розміщення ставок на спорт, пов'язаних з маніпулюванням офіційним спортивним змаганням з одержанням в результаті цього неправомірної вигоди для себе або інших осіб у розмірі, що перевищує двадцять прожиткових мінімумів для працездатних осіб (ч. 3 ст. 369-3 КК України)⁹³.

Суб'єкт злочину – диференційований, оскільки ним може бути як загальний (фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до КК України може наставати кримінальна відповідальність), так і спеціальний, у випадку вчинення пасивного підкупу. Зокрема, в якості спеціального суб'єкта можуть виступати: спортсмени (фізичні особи, які систематично займаються певними видами спорту, визнаними в Україні, та беруть участь у спортивних заходах), особи допоміжного спортивного персоналу, які беруть участь у спортивному змаганні (будь-які тренери, наставники, менеджери, агенти, працівники команди, офіційні особи команди, медичний та інший персонал, що обслуговує або лікує спортсменів, які беруть участь або готуються до спортивних змагань), та посадові особи у сфері спорту (власники, акціонери, керівники чи працівники юридичної особи, яка організовує і сприяє спортивним змаганням, а також особи, уповноважені на проведення офіційного спортивного змагання; керівники і працівники міжнародної спортивної організації, інших компетентних спортивних організацій, що визнають змагання)⁹⁴.

Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 369-3 КК України передбачає прямий умисел і спеціальну мету. Аналогічного висновку доходить Д.О. Анісімов зазначаючи, що протиправний вплив на

⁹³ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Гришук, А.В. Савченко [та ін.]; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

⁹⁴ Бондаренко О.С. Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань: кримінально-правова характеристика. Право і суспільство. 2017. № 1. С. 213 – 217.

результати офіційних спортивних змагань може вчинятися виключно з прямим умислом, що характерно для всіх частин ст. 369-3 КК України. Тобто, особа вчиняючи протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань повинна усвідомлювати суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачати його суспільно небезпечні наслідки й бажати їхнього настання. Мотивом та метою протиправного впливу на результати офіційних спортивних змагань є одержання неправомірної вигоди для себе чи третьої особи ч. 1 та ч. 2 ст. 369-3 КК України незалежно від грошового та матеріального виміру, а у ч. 3 ст. 369-3 КК України є одержання неправомірної вигоди для себе або інших осіб у розмірі, що перевищує двадцять прожиткових мінімумів для працездатних осіб. Мета у випадку протиправного впливу на результати офіційних спортивних змагань, несе обов'язковий характер, адже передбачена в диспозиції статті⁹⁵.

Кваліфікуючими ознаками впливу на результати офіційних спортивних змагань або одержання внаслідок таких діянь неправомірної вигоди для себе чи третьої особи є: 1) вчинення таких дій стосовно офіційних спортивних змагань неповнолітніх; 2) вчинення таких дій повторно. Під офіційними спортивними змаганнями неповнолітніх слід розуміти такі офіційні спортивні змагання, у яких беруть участь виключно спортсмени, що не досягли 18 років. Повторністю злочинів визнається вчинення двох або більше злочинів, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливої частини КК України (ч. 1 ст. 32 КК України). Хоча ця кваліфікуюча ознака, «прив'язана» лише до дій, передбачених ч. 1 ст. 369-3 КК України, останні з огляду на зміст ч. 1 ст. 32 КК України мають визнаватись вчиненими повторно, і якщо їм передувало вчинення злочину, передбаченого ч. 3 ст. 369-3 КК України. Якщо вплив на результати офіційних спортивних змагань шляхом примушування вчиняється службовою особою чи службовою особою юридичної особи приватного права, за наявності достатніх для цього підстав, дії особи мають додатково кваліфікуватись за відповідним положенням ст. ст. 364 або 364-1 КК України. Підкуп спортсмена, особи допоміжного спортивного персоналу, яка бере участь у спортивному змаганні, посадової особи у сфері спорту кваліфікується лише за відповідною частиною ст. 369-3 КК України та не потребує додаткової оцінки за ст. ст. 354, 368, 368-3, 369 КК України, оскільки передбачені цими положеннями закону складі злочинів є суміжними. Якщо вплив на результати офіційних спортивних змагань, вчинений шляхом

⁹⁵ Анісімов Д.О. Суб'єктивна сторона складу протиправного впливу на результати офіційних спортивних змагань. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 3. С. 364 – 368.

примушування, полягав в умисному завданні потерпілому тілесних ушкоджень, погрози вбивством чи інших діяннях, які в поєднанні з відповідними обставинами, утворюють склад злочину іншого виду, скоєне слід кваліфікувати за правилами сукупності злочинів (абз. 1 п. 10 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки»)⁹⁶.

Крім того, аналіз інформації щодо протидії корупційним проявам у сфері спорту дає можливість припускати, що протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань, як правило, здійснюється не поодинокими суб'єктами, а організованими злочинними угрупованнями. Така тенденція пояснюється високим рівнем прибутковості подібної діяльності, її тісним зв'язком із тіньовим бізнесом, гральним ринком, а в окремих випадках – із транснаціональною злочинністю. Це значно ускладнює виявлення та розслідування відповідних правопорушень, адже вони часто носять латентний характер і супроводжуються широкою мережею корупційних зв'язків. У цьому контексті цілком логічно видається необхідність посилення кримінально-правових санкцій. Зокрема, більш суворе покарання має застосовуватися не лише до організаторів чи посередників протиправного впливу, але й до осіб, які одержували неправомірну вигоду у значному, великому та особливо великому розмірах. Адже масштаб незаконно отриманих благ є безпосереднім показником суспільної небезпечності діяння та рівня завданої шкоди як спортивній сфері, так і публічним інтересам загалом. Разом з тим, задля однакового тлумачення зазначених понять доцільно орієнтуватися на законодавчі дефініції, закріплені у примітці 1 до ст. 368 КК України. Такий підхід забезпечує системність кримінально-правового регулювання, дозволяє уникнути правової невизначеності та сприяє уніфікації правозастосовної практики.

Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що кримінально-правова охорона дитинства у сфері спортивної діяльності та дозвілля є одним із ключових напрямів сучасної політики України у сфері захисту прав дитини. Законодавець, закріплюючи у ст. 369-3 КК України відповідальність за протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань, чітко підкреслює особливу суспільну небезпеку цього діяння. Вона зумовлюється не лише фактом підриву принципу чесної конкуренції у спорті, а й прямою загрозою нормальному

⁹⁶ Задою К.П. Науково-практичний коментар до статті 369-3 Кримінального кодексу України «Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань». Право і громадянське суспільство. 2015. № 2. С. 146 – 157.

фізичному, психічному та моральному розвитку неповнолітніх, які беруть участь у спортивних заходах. Визнання даного злочину багатооб'єктним є цілком обґрунтованим. Основний об'єкт охоплює суспільні відносини у сфері формування та реалізації державної політики щодо забезпечення належного функціонування спортивної системи та її захисту від корупційних впливів. Водночас, додатковий факультативний об'єкт – нормальний розвиток неповнолітніх – відображає виховну, соціалізуючу та культурну роль спорту, що забезпечує формування у дітей почуття справедливості, чесності та колективної відповідальності. Маніпуляції ж із результатами спортивних змагань формують у неповнолітніх викривлені уявлення про моральні цінності та знижують престиж спорту як соціального інституту. Кримінально-правова охорона дитинства у сфері спортивної діяльності та дозвілля потребує комплексного підходу, який поєднує належне законодавче регулювання, ефективну правозастосовну практику та міжнародне співробітництво. Лише за таких умов можливо гарантувати неповнолітнім спортсменам безпечне та чесне спортивне середовище, що забезпечуватиме їх гармонійний розвиток і реалізацію права на дозвілля та спорт.

9. Захист прав дитини від незаконної депортації у міжнародному праві та національному законодавстві

Проблема незаконної депортації дітей у сучасному світі набула особливої актуальності у зв'язку з військовими конфліктами, міграційними кризами та зростанням масштабів порушення міжнародних стандартів захисту прав людини. Депортація дітей є одним із найтяжчих злочинів проти прав дитини, адже вона порушує право на сімейне оточення, безпеку та розвиток, гарантовані як міжнародними, так і національними правовими актами⁹⁷.

Як згадувалося раніше, основним міжнародним документом у сфері захисту прав дитини є Конвенція ООН про права дитини 1989 року, яка встановлює принципи забезпечення «найкращих інтересів дитини» та забороняє незаконне переміщення чи утримання дітей⁹⁸.

До міжнародно-правових джерел належать також: Гаазька конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року⁹⁹; Конвенція про статус біженців 1951 року та Протокол

⁹⁷ Воробйова І. М. Права дитини: сучасні виклики та механізми захисту. – К.: Юрінком Інтер, 2021.

⁹⁸ Convention on the Rights of the Child. UN, 1989.

⁹⁹ Hague Convention on the Civil Aspects of International Child Abduction, 1980.

1967 року¹⁰⁰; Європейська конвенція з прав людини (ст. 8 про право на сімейне життя)¹⁰¹.

Міжнародне гуманітарне право, зокрема IV Женевська конвенція 1949 року, забороняє насильницьке переміщення населення з окупованих територій, особливо неповнолітніх¹⁰².

В Україні захист прав дітей у контексті депортації та примусового переміщення закріплений у таких актах: Конституція України (ст. 52 – захист дітей від будь-яких форм насильства та експлуатації); Сімейний кодекс України (ст. 7 – пріоритет інтересів дитини); Закон України «Про охорону дитинства»; Кримінальний кодекс України (ст. 438 – порушення законів і звичаїв війни, що включає незаконну депортацію цивільних осіб).

Крім того, Верховна Рада України у 2023 році ухвалила спеціальний закон щодо протидії незаконному вивезенню дітей з тимчасово окупованих територій, що є реакцією на міжнародні злочини, скоєні під час війни.

Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях неодноразово наголошував на пріоритеті інтересів дитини при вирішенні справ, пов'язаних із примусовим переміщенням (справа «Neulinger and Shuruk v. Switzerland», 2010)¹⁰³.

Міжнародний кримінальний суд у 2023 р. видав ордери на арешт посадових осіб російської федерації за незаконну депортацію українських дітей, визнавши ці дії воєнним злочином¹⁰⁴.

Національні суди України розглядають справи щодо примусового переміщення дітей у контексті воєнних злочинів, що демонструє посилення інтеграції міжнародних стандартів у національне правозастосування¹⁰⁵.

Попри наявність достатньої кількості міжнародних і національних норм, існують суттєві проблеми, зокрема: складність доведення факту незаконної депортації; відсутність уніфікованих механізмів повернення дітей; недостатній рівень міжнародної співпраці у сфері виконання судових рішень; брак спеціальних програм реабілітації дітей, які стали жертвами депортації.

¹⁰⁰ Convention relating to the Status of Refugees, 1951; Protocol, 1967.

¹⁰¹ European Convention on Human Rights, 1950.

¹⁰² Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War, 1949.

¹⁰³ Case of Neulinger and Shuruk v. Switzerland, Application no. 41615/07, Judgment of 06.07.2010.

¹⁰⁴ International Criminal Court, Situation in Ukraine: ICC Judges issue arrest warrants, 2023.

¹⁰⁵ Єдиний державний реєстр судових рішень України. URL.: <https://reyestr.court.gov.ua>.

Дитина – це невід’ємна частина будь-якої держави і саме від неї залежить якою вона буде. Єдине, що може відрізнати одну дитину від іншої – чи щаслива вона там, де перебуває¹⁰⁶. Здебільшого це залежить це від того, що відбувається навколо неї: вона чує сміх, бачить радісні обличчя рідних і близьких їй людей, прислухаючись до інтонації їхнього голосу. Важко уявити, що все це може припинитися миттєво, коли навколо війна і смерть¹⁰⁷.

Варто звернути увагу на той аспект, що у міжнародному праві відсутній єдиний підхід щодо визначення «дитини». Так, наприклад, відповідно до Конвенції ООН про права дитини, «дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше»¹⁰⁸. У Конвенції про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці № 182, термін «дитина» застосовується до всіх осіб віком до 18 років¹⁰⁹. Також відповідно до Європейського кодексу соціального забезпечення (переглянутому) (ETS № 139) термін «дитина» означає: дитину шкільного віку або дитину, яка не досягла 16 років; відповідно до визначених умов, дитину, старшу за вік, вказаний попередньому пункті, яка є учнем або студентом, або страждає хронічним захворюванням чи хворобливістю, що робить її непридатною до будь-якої професійної діяльності¹¹⁰.

Таким чином, виходячи із аналізу окремих положень міжнародно-правових актів можна відзначити, що під терміном «дитина» розуміють будь-яку особу віком до 18 років, але деколи – це і особа віком до шістнадцяти років.

Що ж стосується національного законодавства, то термін дитина означає:

¹⁰⁶ Lily Muelrath, “Never Again” Yet Another Genocide: Russia’s Unlawful Forced Transfer and Adoption of Ukrainian Children, 41 Wis. Int’l L.J. 219 (2024). DOI: <https://doi.org/10.59015/wilj.QZEF9680>

¹⁰⁷ Claudia, M., Lira, J. Unmasking Forcible Displacement of Childhood: A Multidimensional Analysis of Ukrainian Children. Available online. In: <https://www.e-ir.info/2023/07/12/unmasking-forcible-displacement-of-childhood-a-multidimensional-analysis-of-ukrainian-children>.

¹⁰⁸ UN Convention on the Rights of the Child: International document dated November 20, 1989. Official. website page of the Verkhovna Rada of Ukraine. Available online. In: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

¹⁰⁹ Convention on the Prohibition and Immediate Measures for the Elimination of the Worst Forms of Child Labor No. 182: International Document No. 182 dated 17.06.1999 Official. website page of the Verkhovna Rada of Ukraine. Available online. In: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_166.

¹¹⁰ European Social Security Code (revised) (ETS N 139): International document dated November 6, 1990 No. ETS No. 139. Official. website page of the Verkhovna Rada of Ukraine. Available online. In: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_651.

– особу віком до вісімнадцяти років (повноліття), якщо згідно з законом, застосованим до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше (Закон України «Про охорону дитинства»);

– особу віком до вісімнадцяти років (повноліття), якщо згідно з законом вона не набуває прав повнолітньої раніше (Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми»);

– будь-яку фізичну особу віком до вісімнадцяти років (Закон України «Про протидію торгівлі людьми»;

– особа віком до вісімнадцяти років (Закон України «Про громадянство України»).

Отже, виходячи із вищевикладеного, під терміном «дитина» за національним законодавством вважають: 1) особу віком до вісімнадцяти років; 2) факт не набуття прав повнолітньої раніше відповідно до законодавства, застосовуваного до неї.

Проблема примусового переміщення і депортації дітей виникла в період збройної агресії РФ проти України. У медіа вже неодноразово відзначалося, що «після анексії Криму за програмою «поїзд надії» дітей переміщали в російські регіони, де віддавали на всиновлення. Тоді в Криму було близько п'яти тисяч сиріт, де вони зараз – достеменно невідомо. Відтоді депортації відбувались на всіх окупованих землях»¹¹¹. Окрім того, за даними Національного інформаційного бюро понад 19 000 дітей було переміщено російською федерацією з лютого 2022 року.

Відзначимо, що питання захисту прав дітей постійно перебувають у фокусі уваги через особливу вразливість цієї категорії. Захист прав дітей є важливою складовою міжнародного та національного права. Серед багатьох міжнародних документів із захисту прав дитини є й ті, що регулюють питання примусової передачі дітей варто відзначити Конвенцію ООН про права людини 1948 р., Конвенцію про права дитини, 1989 р.; Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни, 1949 р.; Конвенції про запобігання злочину геноциду і покаранню за нього, 1948 р.; Гаазьку Конвенцію про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей, 1980 р., а також у Римський статут Міжнародного кримінального суду 1998 р.

Зокрема, у ст. 49 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни 1949 р. зазначено, що «забороняється, незалежно

¹¹¹ Leheza Ye. O., Filatov V., Varava V., Halunko V., Kartsyhin D. Scientific and practical analysis of administrative jurisdiction in the light of adoption of the new code of administrative procedure of Ukraine. Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues. Vol. 22, Issue 5. 2019. P. 1-8. URL: <https://www.abacademies.org/articles/scientific-and-practical-analysis-of-administrative-jurisdiction-in-the-light-of-adoption-of-the-new-code-of-administrative-procedure-8634.html>

від мотивів, здійснювати примусове індивідуальне чи масове переселення або депортацію осіб, що перебувають під захистом, з окупованої території на територію окупаційної держави або на територію будь-якої іншої держави, незалежно від того, окупована вона чи ні. Однак окупаційна держава може здійснювати загальну або часткову евакуацію з певної території, якщо це є необхідним для забезпечення безпеки населення або зумовлено особливо вагомими причинами військового характеру. Проведення таких евакуацій не може передбачати переміщення осіб, які перебувають під захистом, за межі окупованої території за винятком випадків, коли цього неможливо уникнути з матеріальних причин. Особи, яких було евакуйовано в такий спосіб, повинні бути відправлені додому відразу після припинення воєнних дій на цій території»¹¹².

У статті II Конвенції про запобігання злочину геноциду і покаранню за нього, 1948 р., до діянь, вчинених з наміром знищити, повністю або частково, національну, етнічну, расову або релігійну групу, та є геноцидом віднесено, зокрема примусове переміщення дітей такої групи до іншої групи»¹¹³.

Що ж стосується Римського статуту, то про примусове переміщення мова йде у ст. 7 Злочини проти людяності, а саме: d) депортація або насильницьке переміщення населення, ст. 8. Воєнні злочини, зокрема, vii) незаконна депортація або переміщення чи незаконне позбавлення волі; viii) переміщення, прямо чи опосередковано, окупаційною державою частини її власного цивільного населення на окуповану нею територію чи депортація або переміщення всього або частини населення окупованої території у межах чи за межі цієї території, а у ст. 6. Геноцид, мова йде про насильницьку передачу дітей цієї групи до іншої групи. Окрім того, у ч. 2 ст. 7. Злочини проти людяності дано тлумачення «депортація або насильницьке переміщення населення» під яким слід розуміти насильницьке переміщення відповідних осіб шляхом виселення або інших примусових дій з території, на якій вони законно перебувають, за відсутності підстав, що допускаються міжнародним правом¹¹⁴.

¹¹² Geneva Convention on the Protection of the Civilian Population in Time of War of August 12, 1949. Officer. website page of the Verkhovna Rada of Ukraine. Available online. In: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

¹¹³ Convention on the Prevention of the Crime of Genocide and its Punishment of December 9, 1948. Officer. website page of the Verkhovna Rada of Ukraine. Available online. In: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text

¹¹⁴ The Rome Statute of the International Criminal Court. officer website page of the Verkhovna Rada of Ukraine. Available online. In: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

У аналітичному звіті «Депортація громадян України з території ведення активних бойових дій чи з тимчасово окупованої території України на територію російської федерації та республіки білорусь», його автори наголошують, що «значну частину депортованих осіб складають діти, які через вік перебувають в особливо уразливому становищі. російська армія вивозить з окупованих територій дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Є інформація щодо влаштування та усиновлення таких дітей до сімей громадян рф. Більше того, уповноважена при президентові рф з прав дитини Марія Львова-Белова «всиновила» дитину із Маріуполя».

Ці факти визнані й Міжнародним кримінальним судом, адже 17 березня 2023 року Палата попереднього провадження II Міжнародного кримінального суду видала ордери на арешт двох осіб у контексті ситуації в Україні: президента російської федерації путіна в.в. та уповноваженого з прав дитини в управлінні справами президента російської федерації львової-белової м.о. На підставі клопотань прокуратури від 22 лютого 2023 року. Палата попереднього провадження II дійшла висновку, що є розумні підстави вважати, що *кожен підозрюваний несе відповідальність за воєнний злочин у вигляді незаконної депортації населення (дітей) і незаконного переміщення населення (дітей) з окупованих територій України до російської федерації, на шкоду українським дітям*¹¹⁵.

Отже, у міжнародному праві існує чіткий механізм захисту прав дітей від незаконного переміщення або депортації. Що ж стосується національного законодавства, то відзначимо, що указом Президента України від 8 серпня 2022 року № 568/2022, створено консультативно-дорадчий орган при Президенті України – Координаційну раду з питань захисту та безпеки дітей. Основними завданнями Координаційної ради з питань захисту та безпеки дітей є системний аналіз ситуації та визначення пріоритетів щодо захисту прав та безпеки дітей, зокрема в умовах воєнного стану. Рада також займається розробкою пропозицій щодо попередження злочинів проти дітей та їх примусового видворення, забезпечує координацію та моніторинг ефективності цих заходів. Важливою частиною діяльності є підготовка нормативно-правових актів, моніторинг ситуації щодо дітей, виселених з окупованих територій

¹¹⁵ 17 березня 2023 року Міжнародний кримінальний суд (МКС) в Гаазі видав ордери на арешт президента росії володимира путіна та уповноважену при президенті росії з прав дитини марії львової-белової. Прес-служба Апарату Верховної Ради України. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_%20kom/259864.html. (Дата звернення: 25.09.2025).

та тих, які потребують евакуації із зони бойових дій з метою їх повернення та облаштування після війни¹¹⁶.

10. Кримінальна відповідальність за незаконну депортацію дітей

Варто відзначити, що у наукових статтях та окремих публікаціях, на які ми звертали увагу в рамках підготовки даного дослідження, діяння, які вчиняє країна-агресор щодо незаконного переміщення або депортації дітей містять ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ст. 442 КК України. *Так, наприклад, на думку французького правника Еммануеля Доуда, який подав позов до Міжнародного кримінального суду через насильницьке вивезення українських дітей до росії, сам факт депортації дітей є складовою злочину геноциду. Напади на частину населення з метою – це дуже важливо! – асиміляції цього населення, в цьому випадку, української нації, достатньо, щоб кваліфікувати те, що відбувається як геноцид. Іншими словами, забрати дітей силою, депортувати, вивезти їх до росії, віддати російським усиновлювачам, щоб потім розірвати всі зв'язки – і психологічні, і фізичні – з їхніми батьками, з українським народом, з історією... Так, це називається асиміляцією частини української нації й тому це можна назвати геноцидом»¹¹⁷.*

Проте, аналіз зареєстрованих кримінальних правопорушень та результати їх досудового розслідування Офісу Генерального прокурора України за 2022 – квітень 2024 р. дозволяють відзначити, що у 2022 році обліковано 22 кримінальних правопорушення, передбаченого ст. 442 КК України, у 5 кримінальних провадженнях, особам повідомлено про підозру та 4 – направлено до суду з обвинувальним актом; у 2023 році обліковано 7, за 2 кримінальними провадженнями, особам повідомлено про підозру і 1 – скеровано до суду з обвинувальним актом; у 2024 році – обліковано 1 та за ним особам повідомлено про підозру.

Такі статистичні дані дозволяють відзначити, що правоохоронні органи кваліфікують випадки депортації або незаконного переміщення дітей за ст. 438 КК України, що вказує на певні проблеми при кваліфікації, адже з одного боку, відповідно до ч. 1 ст. 442 КК України, геноцид, тобто діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового

¹¹⁶ Law of Ukraine. About the Coordination Council for the Protection and Safety of Children: Decree of the President of Ukraine dated August 8, 2022 No. 568/2022. officer website page of the Verkhovna Rada of Ukraine. Available online. In: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/568/2022#Text>

¹¹⁷ Korniienko, Maksym. Desyatnik, Anatolii. Didkivska, Galina. Leheza, Yevhen. Titarenko, Oleksiy. 2023. Peculiarities of investigating criminal offenses related to illegal turnover of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors: criminal law aspect. Khazanah Hukum. Vol. 5. No. 3, 205-215 DOI: <https://doi.org/10.15575/kh.v5i3.31742>.

знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи шляхом позбавлення життя членів такої групи чи заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень, створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення, скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі або шляхом насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу, а з іншого – ч. 1 ст. 438 КК України, передбачає кримінальну відповідальність за жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій¹¹⁸.

Саме тому варто погодитися з провідними вченими-правниками, які зауважують, що для розмежування переміщення населення як воєнного злочину (який може бути криміналізовано у ст. 438 КК України) та як злочину проти людяності (не може бути визначено у ст. 438 КК України) ключовим є врахування контекстуального елементу. Для воєнного злочину – це ситуація збройного конфлікту та *war nexus* (зв'язок з конфліктом). Але і злочини проти людяності можуть вчинятися в ситуації збройного конфлікту. Тож він не є достатнім критерієм. Це також вказує на потребу й удосконалення Закону про кримінальну відповідальність.

Досліджуючи питання кваліфікації незаконної депортації І. Шкарута відзначає, що «проводячи аналіз кримінального законодавства України та діяльності Офісу генерального прокурора України, можна дійти висновку, що у вітчизняному законодавстві відсутня норма права, яка б чітко й недвозначно регулювала кримінальну відповідальність осіб, які вчиняли примусову (а також обманним шляхом, шляхом зловживання довірою) депортацію, переміщення цивільного населення, дітей – громадян України»¹¹⁹.

¹¹⁸ Volobuieva, O. Leheza, Ye. Pervii, V. Plokhuta, Ye. Pichko, R. Criminal and Administrative Legal Characteristics of Offenses in The Field of Countering Drug Trafficking: Insights from Ukraine. *Yustisia*. Vol 12, No 3. 2023. 262-277. DOI: <https://doi.org/10.20961/yustisia.v12i3.79443>

¹¹⁹ Leheza, Y., Shcherbyna, B Leheza, Y. Pushkina, O. Marchenko, O. Features of Applying the Right to Suspension or Complete/ Partial Refusal to Fulfill a Duty in Case of Non-Fulfilment of the Counter Duty by the Other Party According to the Civil Legislation of Ukraine. *Revista Juridica Portucalense*, 2023. 340–359. Retrieved from <https://revistas.rcaap.pt/juridica/article/view/29662>

Питання удосконалення КК України щодо встановлення відповідальності за насильницьке вивезення особи були порушено у проектах Законів України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо насильницького вивезення особи в умовах збройної агресії» (реєстр. № 8326 від 30.12.2022 року) та «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо насильницького переміщення особи за межі території України» (реєстр. № 9204 від 13.04.2023 року)¹²⁰. Ці законодавчі ініціативи викликали критику, оскільки виокремлення окремої норми у КК України не допоможе вирішити проблему насильницького вивезення громадян України до держави-агресора, а може бути ефективним в питаннях притягнення до відповідальності колаборантів, які брали участь в організації насильницького вивезення українців у росію¹²¹.

Відзначимо, що у проекті Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо насильницького вивезення особи в умовах збройної агресії» (реєстр. № 8326 від 30.12.2022 року) мова йде саме про доповнення КК України новою статтею 438-1 «*Насильницьке вивезення особи в умовах збройної агресії*», у якій встановити кримінальну відповідальність за насильницьке вивезення особи за межі території України в умовах збройної агресії (частина перша цієї статті) та за вчинення таких дій щодо двох і більше осіб, або щодо неповнолітньої особи за відсутності ознак геноциду (частина друга цієї статті). Вважаємо, що прийняття цього проекту Закону створило б конкуренцію, а саме між ст. 438 та ст. 438-1 КК України, що ускладнило кваліфікацію вже облікованих кримінальних правопорушень, адже за загальним правилом кваліфікації у конкуренції загальної і спеціальної норми, то пріоритет має спеціальна норма, тобто той юридичний склад кримінального правопорушення, який визначає кримінально протиправну поведінку більш конкретно. При цьому, варто пам'ятати, що ч. 2 ст. 5 КК України закріплено наступне, а саме: *«закон про кримінальну відповідальність, що встановлює кримінальну протиправність діяння, посилює кримінальну*

¹²⁰ Korneyev M., Zolotukhina L., Hryhorash T. LehezaYe. & Hryhorash O., The development of small business as a source of formation of local budget revenues in Ukraine. Investment. Management and Financial Innovations. 15 (1). 2018. P. 132-140. DOI:10.21511/imfi.15(1).2018.12

¹²¹ Leheza, Yevhen. Yerofieienko, Larysa. Komashko, Volodymyr. (2023). Peculiarities of legal regulation of intellectual property protection in Ukraine under martial law: administrative and civil aspects. Law of Justice Journal, 37(3), 157-172. <https://doi.org/10.5335/rjd.v37i3.15233>

відповідальність або іншим чином погіршує становище особи, не має зворотної дії в часі»¹²².

Що ж стосується проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо насильницького переміщення особи за межі території України» (реєстр. № 9204 від 13.04.2023 року), то мова йде про нову редакцію ст. 438 КК України, де окремо передбачено таку ознаку як насильницьке переміщення осіб за межі території України. Серед недоліків такої редакції є некоректне використання словосполучення «за межі території України».

На нашу думку, варто відзначити, що аналіз положень Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей дозволяє відзначити одну особливість: у цій Конвенції відразу вживаються два терміни, які повинні мати різне за своїм змістом значення – «переміщення» (у тексті Конвенції) та «викрадення» (у назві Конвенції). Зокрема, що стосується першого терміну, то «Переміщення або утримування дитини розглядаються як незаконні, якщо: а) при цьому порушуються права піклування про дитину, що належать будь-якій особі, установі або іншому органу, колективно або індивідуально, відповідно до законодавства держави, у якій дитина постійно мешкала до переміщення або утримування; б) у момент переміщення або утримування ці права ефективно здійснювалися, колективно або індивідуально, або здійснювалися б, якби не переміщення або утримування»¹²³.

Деяко подібна ситуація щодо некоректного, на нашу думку, використання термінології має місце і в проекті Кримінального кодексу. Так, зокрема, редакція ст. 11.5.11. Незаконне вилучення дитини: *«Особа, яка незаконно вилучила дитину, в якій батько, мати чи опікун завідомо є потерпілою людиною від насильницького зникнення, – вчинила злочин 5 ступеня»*.

Відповідно до Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень, під насильницьким зникненням вважається «арешт, затримання, викрадення чи позбавлення волі в будь-якій іншій формі представниками держави чи особами або групами осіб, які діють з дозволу, за підтримки чи за згодою держави, при подальшій відмові визнати факт позбавлення волі або приховування даних про долю чи місцезнаходження зниклої особи, унаслідок чого цю особу залишено без

¹²² Law of Ukraine. Criminal Code of Ukraine dated April 5, 2001. Revision dated May 19, 2024. officer website page of the Verkhovna Rada of Ukraine. Available online. In: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

¹²³ Convention on Civil Legal Aspects of International Child Abduction of October 25, 1980. Official. website page of the Verkhovna Rada of Ukraine. Available online. In: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_188.

захисту закон, а виходячи із назви самої статті мова йде, на нашу думку, саме про викрадення дитини». Тобто, батько, мати чи опікун повинні бути визнані потерпілими від таких протиправних діянь. Що ж стосується дитини, то виходячи із конструкції диспозиції цієї статті, то говорячи про «вилучення дитини» мова йде про її викрадення.

Окрім того, положення статей Розділів, що включено до Книги одинадцятої, злочини проти міжнародного правопорядку, проекту Кримінального кодексу містить діяння, що відповідно до міжнародного гуманітарного права відноситься до незаконної депортації, але сама редакція статей має певні недоліки, адже знову відбувається відсилання до певних міжнародно-правових актів, що свідчить про те, що ці диспозиції бланкетні та ускладнюють їх правозастосування.

Отже, незаконна депортація дітей створює загрозу національній безпеці України. Події лютого 2022 року загострили існуючу з 2014 року проблему, що в своє чергу впливає і на кількість кримінальних проваджень розпочатих за ознаками кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 438, 442 КК України, серед яких складно виділити категорію щодо незаконної депортації дітей. Складність доказування цієї категорії проваджень пов'язана з обмеженим доступом правоохоронних органів до інформації та неможливості встановлення точної кількості осіб, які беруть участь у таких протиправних діяннях.

Отже, підводячи підсумок із проведеного нами дослідження, можна зробити наступні висновки, а саме: у міжнародному праві існує низка міжнародно-правових актів, що регулюють питання незаконної депортації дітей, зокрема: Конвенція ООН про права людини 1948 р.; Конвенція про права дитини 1989 р.; Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 р.; Конвенція про запобігання злочину геноциду і покаранню за нього 1948 р.; Гаазька Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 р.; а також Римський статут Міжнародного кримінального суду 1998 р.

Що стосується національного законодавства, то існує серйозна проблема у нормативному врегулюванні використання термінології «депортація», «наси́льницьке пере́міщення» та «незаконне вилучення» і визначення критеріїв їх розмежування.

Примусове пере́міщення, депортація дітей має ознаки порушення положень Конвенції ООН про права дитини, зокрема статей 8 та 21, які закладають зобов'язання держав поважати право дитини на збереження індивідуальності, включаючи громадянство, ім'я, сімейні зв'язки, не допускаючи незаконного втручання, а також обов'язок держави забезпечити, щоб усиновлення дитини дозволяли лише компетентні органи влади, які визначають, що усиновлення припустиме з огляду на статус дитини щодо батьків, родичів і законних опікунів, і що

зацікавлені особи надали свою усвідомлену згоду на усиновлення. Стаття 78 Додаткового протоколу I вказує пряму заборону переміщувати в іноземну державу дітей і зазначає єдину виключну обставину, за якої переміщення дітей, що перебувають на окупованій території, може бути дозволене – невідкладні причини, пов'язані зі станом здоров'я чи лікуванням дітей. При цьому підкреслюється, що така евакуація має бути тимчасовою.

Враховуючи також передання дітей на усиновлення, спрощення процедури такого усиновлення громадянами РФ, призначення російського громадянства цим дітям, дії РФ виявляють ознаки геноциду за статтею 6 і (е) Римського статуту.

Відповідно до національного кримінального законодавства України дії РФ щодо примусової депортації українських громадян можуть бути кваліфіковані за ст. 438 КК України. Такий міжнародний злочин, як депортація, зараз прямо не закріплений у диспозиції даної статті, тому його застосування потребує визначення слідством норм міжнародного гуманітарного права, що порушуються під час депортації, примусового переміщення.

У проєкті Кримінального кодексу України стаття 11.5.11 «Незаконне вилучення дитини» стосується викрадення дитини, що викликає дискусії щодо розміщення цієї статті у Книзі одинадцятій. Це – злочини проти міжнародного правопорядку, адже основним безпосереднім об'єктом у цьому випадку є свобода дитини. Окрім того, формулювання статей у цій книзі свідчать про бланкетні диспозиції та можливі складнощі у їх правозастосуванні.

Зроблені нами висновки дозволяють зауважити, що сьогодні існують певні проблеми притягнення до відповідальності осіб, які вчинили незаконну депортацію, та кваліфікації їх діянь, і ця тема потребує подальшого наукового дослідження.

ВИСНОВКИ

Кримінально-правова охорона дитинства в Україні має надзвичайно важливе значення, оскільки діти є особливо вразливою категорією населення. Їхня фізична та психологічна незрілість робить їх більш сприйнятливими до насильства, жорстокого поводження та інших негативних впливів. Тому правова система повинна забезпечувати комплексний захист прав дітей та ефективні механізми реагування на правопорушення, спрямовані проти них.

Українське кримінальне законодавство передбачає відповідальність за широкий спектр злочинів проти дітей, включаючи фізичне і психологічне насильство, сексуальну експлуатацію, жорстоке поводження та інші дії, що шкодять нормальному розвитку та безпеці

дитини. Саме так, кримінальне законодавство демонструє тенденцію до розширення спеціальних положень, які утворюють систему кримінально-правової охорони дитинства в Україні. У чинному КК України унормовано сорок три положення, серед яких п'ятнадцять закріплені на рівні самостійного складу злочину (ст. 117, ст. 126-1, ст. 137, ст. 141, ст. 148, ст. 150, ст. 150-1, ст. 155, ст. 156, ст. 156-1, ст. 164, ст. 301-2, ст. 304, ст. 323 та ст. 324 КК України) та двадцять вісім на рівні кваліфікуючих ознак деяких конкретних складів злочинів (п. 2 ч. 2 ст. 115, ч. 3 ст. 120, ч. 3 ст. 130, ч. 2 ст. 133, ч. 2 ст. 136, ч. 2 ст. 140, ч. 2 ст. 142, ч. 2 ст. 144, ч. 2 ст. 146, ч. 2 ст. 147, ч. ч. 2, 3 ст. 149, ч. 2 ст. 151-2, ч. ч. 3, 4 ст. 152, ч. ч. 2, 3 ст. 153, ч. 2 ст. 172, ч. 2 ст. 299, ч. ч. 2, 3 ст. 300, ч. 2 ст. 301, ч. 3 ст. 301-1, ч. 3 ст. 302, ч. 3 ст. 303, ч. 2 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 3 ст. 314, ч. 2 ст. 315, ч. 2 ст. 317, ч. 2 ст. 365-2, ч. 2 ст. 369-3), що свідчить про прагнення законодавця до деталізації та підвищення ефективності інституту кримінально-правової охорони дитинства.

Ефективність кримінально-правової охорони дитинства значною мірою залежить від практичного застосування норм закону правоохоронними та судовими органами. Важливо не лише встановлювати кримінальну відповідальність за злочини, а й забезпечувати своєчасне виявлення та розслідування правопорушень, а також реабілітацію постраждалих дітей.

Захист дітей від незаконної депортації потребує комплексного підходу, що поєднує міжнародно-правові механізми, національне законодавство та ефективну правозастосовну практику. В умовах воєнних конфліктів першочерговим завданням є створення дієвих процедур і міждержавних механізмів, спрямованих на повернення незаконно вивезених дітей та їхню соціальну реінтеграцію. Україна має можливість не лише впроваджувати міжнародні стандарти, а й формувати власну судову практику, що стане прецедентною для подібних справ у світі.

АНОТАЦІЯ

Дослідження присвячене актуальним питанням інституту кримінально-правової охорони дитинства в Україні. В дослідженні розкрито поняття «кримінально-правова охорона», відповідно до Закону України «Про охорону дитинства» надано визначення категорії «дитинство». Проаналізовано кримінальне законодавство України, виокремлено ряд спеціальних норм та кваліфікуючих і особливо кваліфікуючих ознак конкретних складів кримінальних правопорушень, які тою чи іншою мірою спрямовані на захист та охорону дитинства від

протиправних посягань. В ході аналізу міжнародно-правових актів, обґрунтовано доцільність внесення змін та доповнень до чинного КК України, зокрема шляхом запровадження спеціальних норм, спрямованих на захист недоторканності, честі та гідності дитини, а також забезпечення її нормального фізичного, психічного морального та соціального розвитку. Зокрема, до таких заходів належить імплементація Ланцаротської конвенції, що покликана захищати дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. Крім того, проаналізовано певні склади кримінальних правопорушень, зокрема проти життя та здоров'я особи; проти волі, честі та гідності особи, проти статевої свободи та статевої недоторканості особи; проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина; проти громадського порядку та моральності; у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення та ін. Окреслено кримінально-правову характеристику останніх, а також акцентовано увагу на кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознаках, які спрямовані на захист та охорону дитинства.

Аналіз положень КК України дозволяє виокремити сорок три норми, які прямо чи опосередковано спрямовані на кримінально-правову охорону дитинства. Серед них п'ятнадцять мають вигляд самостійних складів злочинів (ст. 117, ст. 126-1, ст. 137, ст. 141, ст. 148, ст. 150, ст. 150-1, ст. 155, ст. 156, ст. 156-1, ст. 164, ст. 301-2, ст. 304, ст. 323 та ст. 324 КК України), тоді як двадцять вісім виступають у ролі кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак у межах конкретних складів злочинів (п. 2 ч. 2 ст. 115, ч. 3 ст. 120, ч. 3 ст. 130, ч. 2 ст. 133, ч. 2 ст. 136, ч. 2 ст. 140, ч. 2 ст. 142, ч. 2 ст. 144, ч. 2 ст. 146, ч. 2 ст. 147, ч. ч. 2, 3 ст. 149, ч. 2 ст. 151-2, ч. ч. 3, 4 ст. 152, ч. ч. 2, 3 ст. 153, ч. 2 ст. 172, ч. 2 ст. 299, ч. ч. 2, 3 ст. 300, ч. 2 ст. 301, ч. 3 ст. 301-1, ч. 3 ст. 302, ч. 3 ст. 303, ч. 2 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 3 ст. 314, ч. 2 ст. 315, ч. 2 ст. 317, ч. 2 ст. 365-2, ч. 2 ст. 369-3). У такій сукупності зазначені положення формують внутрішню узгоджену, зокрема із міжнародно-правовими приписами систему інституту кримінально-правової охорони дитинства, яка характеризується комплексністю та спеціальною спрямованістю на захист прав і свобод неповнолітніх від найбільш небезпечних форм кримінальних посягань.

Література

1. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>. (Дата звернення: 23.08.2025).

2. Василевич В.В., Левченко Ю.О. Сексуальне насильство щодо дитини: латентність та шляхи подолання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Право*. 2023. № 79. Том 2. С. 149 – 154.

3. Конвенція про права дитини: Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 20.11.1989: станом на 16 листопада 2023 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021. (Дата звернення: 23.08.2025).

4. Гуторова Н.О. Проблеми кримінально-правової охорони державних фінансів України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Н.О. Гуторова. – Харків, 2002. – 38 с.

5. Дудоров О.О. Проблеми кримінально-правової охорони системи оподаткування України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О.О. Дудоров. – К., 2007. – 34 с.

6. Матвійчук В.К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища: проблеми законодавства, теорії та практики : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 – Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право / В.К. Матвійчук. – К., 2008. – 32 с.

7. Кузнецов В.В. Кримінально–правова охорона: проблеми визначення поняття. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Право*. 2015. № 30. Том 2. С. 107 – 110.

8. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Гришук, А.В. Савченко [та ін.]; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

9. Про внесення зміни до статті 120 Кримінального кодексу України щодо встановлення кримінальної відповідальності за сприяння вчиненню самогубства: Закон України від 8 лютого 2018 року № 2292-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2292-19>. (Дата звернення: 23.08.2025).

10. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник. (Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько та ін.). Вид. 3-тє,

переробл. та допов./ За ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка.– К.: Юридична думка, 2004. – 408 с.

11. Байлов А.В., Шеремета Р.Р. Дитина як визначальний елемент кримінально-правової характеристики неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей у контексті статті 137 Кримінального кодексу України. *Сучасні проблеми кримінально-правового забезпечення охорони особистих прав і свобод людини та громадянина : Збірник матеріалів «круглого столу» (17 – 18 жовтня 2014 року, м. Суми) / ХНУВС; НДІ вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України; Кримінологічна асоціація України. – Х. : Золота миля, 2014. С. 8 – 13.*

12. Макарова О. П. Теоретичні проблеми оперативно-пошукової психології. *Актуальні питання та перспективи використання оперативнорозшукових засобів у розкритті злочинів в умовах воєнного стану : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. МВС України, Нац. поліція України, Нац. акад внтурт. справ. Київ, 2023. С. 102–104.*

13. Джужа А. О. Кримінально-правові та кримінологічні засади запобігання злочинам проти статевої недоторканості дитини: монографія. Київ, 2013. 193 с.

14. Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 року № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-08>. (Дата звернення: 13.09.2025).

15. Сексуальне насилля в Україні: від усвідомлення до захисту. *Інформаційно-ресурсний центр «Дитинство без насильства»*. URL: <https://rescentre.org.ua/statystychni-dani-ta-doslidzhennia/seksualne-nasyllia-v-ukraini-vid-usvidomlennia-do-zakhystu>. (Дата звернення: 13.09.2025).

16. Женунтій В.І., Зеленьк П.А. Кримінально – правова охорона статевої недоторканості дітей в Україні. *Право і суспільство*. 2018. № 3. С. 206 – 213.

17. Хряпінський П.В., Чмут С.В. Кримінальна відповідальність за статеві злочини з особою, яка не досягла статевої зрілості: монографія. Запоріжжя: ЗНУ-Альянс, 2011. 184 с.

18. Хряпінський П.В., Світличний О.О. Кримінальна відповідальність за розбещення неповнолітніх: монографія. Дніпропетровськ: НГУ, 2014. 265 с.

19. Хряпінський П.В., Світличний О.О. Обставини, що посилюють кримінальну відповідальність за розбещення неповнолітніх: сучасний

стан та перспективи вдосконалення. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2018. № 3. С. 171 – 175.

20. Письменська О.В. Розбещення неповнолітніх: склад злочину та кримінально-правові засоби реагування: дис... док. філ.: 081 Право. Кропивницький, 2025. 211 с.

21. Письменська О.В. Суб'єктивні ознаки розбещення неповнолітніх: дискусійні питання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2023. № 75. Частина 2. С. 119 – 124.

22. Юзікова Н.С., Курінна О.О. Особливості кримінальної відповідальності за сексуальне насильство щодо дітей: теоретичні та практичні аспекти. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2024. № 6. С. 221 – 227.

23. Сав'юк О.В., Герелюк Х.В. Кримінальна відповідальність за домагання дитини для сексуальних цілей в Україні. *Актуальні проблеми кримінального права: матеріали XII Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 23 листоп. 2023 р.)*. Київ : НАВС, 2023. С. 187 – 190.

24. Протидія та соціальна профілактика торгівлі людьми в Україні : навчальний посібник / автори-упорядники Р. М. Андрусишин, І. І. Сидорук, Я. М. Когут. Львів : Растр-7, 2023. – 176 с.

25. Кодекс законів про працю України: Кодекс України від 10.12.1971 року № 322-VIII: станом на 15 квітня 2025 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>. (Дата звернення: 15.09.2025).

26. Кирбят'єв, О., Позднякова-Кирбят'єва, Е. Кваліфікуючі ознаки ввезення, виготовлення, збуту і розповсюдження порнографічних предметів. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 4. С. 85 – 91.

27. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії: Протокол Організації Об'єднаних Націй від 01.01.2000: станом на 3 квітня 2003 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b09. (Дата звернення: 15.09.2025).

28. Шевченко Т.В. Одержання доступу до дитячої порнографії як ознака суб'єктивної сторони статті 301-1 КК України. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. 2023. № 8. <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2023-8-01-05>.

29. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротської конвенції):

Закон України від 18 лютого 2021 року № 1256-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1256-20>. (Дата звернення: 15.09.2025).

30. Небитов А. А. Кримінальна відповідальність за створення або утримання місць розпусти і звідництво: актуальні проблеми теорії та практики. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2014. № 1. С. 95 – 98.

31. Skok O.S., Shevchenko T.V. Criminal-legal characteristics of the creation or maintenance of places of prostitution and pimping, provided for in Article 302 of the Criminal Code of Ukraine. *Modern achievements of EU countries and Ukraine in the area of law: Collective monograph*. Riga : Izdevniecība “Baltija Publishing”, 2020. P. 548 – 564.

32. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / [Андрушко П. П., Арсенюк Т. М., Бантишев О. Ф. та ін.]; за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. 2-ге вид., переробл. та допов. К. : Дакор, 2008. 1428 с.

33. Олефір А.Ю. Сутенерство або втягнення особи у заняття проституцією: особливості, проблеми та відповідальність. *ЛОГОС. Мистецтво наукової думки*. 2019. № 4. С. 208 – 210.

34. Небитов А.А. Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією: аналіз складу злочину. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 41 – 50.

35. Майгур О.С. Психологічні та педагогічні проблеми роботи з делінквентами. *Юридична психологія та педагогіка*. 2013. № 1. С. 227 – 233.

36. Негоденко В.К. Відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність. Київ : Наукова думка, 1971. 72 с.

37. Гритенко О.А. Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність: теоретичні аспекти. *Боротьба з молодіжною злочинністю: тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції (27 вересня 2013 р.)*. Одеса : Одеський державний університет внутрішніх справ, 2013. 238 с.

38. Бабой А.М. Особливості втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 12. С. 277 – 283.

39. Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2004 року № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-04>. (Дата звернення: 20.09.2025).

40. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 17 лип. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. (Дата звернення: 22.09.2025).
41. Костенко Я.В. Злочини проти дитини: зміст та класифікація. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2017. № 30, Т. 2. С. 72 – 75.
42. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.; За заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – К.: Концерн “Видавничий Дім “Ін Юре”, 2003. – 1196 с.
43. Воробйова І. М. Права дитини: сучасні виклики та механізми захисту. – К.: Юрінком Інтер, 2021.
44. Convention on the Rights of the Child. UN, 1989.
45. Hague Convention on the Civil Aspects of International Child Abduction, 1980.
46. Convention relating to the Status of Refugees, 1951; Protocol, 1967.
47. European Convention on Human Rights, 1950.
48. Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War, 1949.
49. Case of Neulinger and Shuruk v. Switzerland, Application no. 41615/07, Judgment of 06.07.2010.
50. International Criminal Court, Situation in Ukraine: ICC Judges issue arrest warrants, 2023.
51. Єдиний державний реєстр судових рішень України. URL: <https://reyestr.court.gov.ua>. (Дата звернення: 25.09.2025).
52. Lily Muelrath, “Never Again” Yet Another Genocide: Russia’s Unlawful Forced Transfer and Adoption of Ukrainian Children, 41 *Wis. Int’l L.J.* 219 (2024). DOI: <https://doi.org/10.59015/wilj.QZEF9680>.
53. Claudia, M., Lira, J. Unmasking Forcible Displacement of Childhood: A Multidimensional Analysis of Ukrainian Children. Available online. In: <https://www.e-ir.info/2023/07/12/unmasking-forcible-displacement-of-childhood-a-multidimensional-analysis-of-ukrainian-children>.
54. UN Convention on the Rights of the Child: International document dated November 20, 1989. Official. website page of the Verkhovna Rada of Ukraine. Available online. In: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
55. Convention on the Prohibition and Immediate Measures for the Elimination of the Worst Forms of Child Labor No. 182: International Document No. 182 dated 17.06.1999 Official. website page of the Verkhovna Rada of Ukraine. Available online. In: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_166.

56. European Social Security Code (revised) (ETS N 139): International document dated November 6, 1990 No. ETS No. 139. Official. website page of the Verkhovna Rada of Ukraine. Available online. In: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_651.

57. Leheza Ye. O., Filatov V., Varava V., Halunko V., Kartsyhin D. Scientific and practical analysis of administrative jurisdiction in the light of adoption of the new code of administrative procedure of Ukraine. Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues. Vol. 22, Issue 5. 2019. P. 1-8. URL: <https://www.abacademies.org/articles/scientific-and-practical-analysis-of-administrative-jurisdiction-in-the-light-of-adoption-of-the-new-code-of-administrative-proced-8634.html>.

58. Geneva Convention on the Protection of the Civilian Population in Time of War of August 12, 1949. Officer. website page of the Verkhovna Rada of Ukraine. Available online. In: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154.

59. Convention on the Prevention of the Crime of Genocide and its Punishment of December 9, 1948. Officer. website page of the Verkhovna Rada of Ukraine. Available online. In: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155.

60. The Rome Statute of the International Criminal Court. officer website page of the Verkhovna Rada of Ukraine. Available online. In: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588.

70. Law of Ukraine. About the Coordination Council for the Protection and Safety of Children: Decree of the President of Ukraine dated August 8, 2022 No. 568/2022. officer website page of the Verkhovna Rada of Ukraine. Available online. In: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/568/2022>.

71. Korniienko, Maksym. Desyatnik, Anatolii. Didkivska, Galina. Leheza, Yevhen. Titarenko, Oleksiy. 2023. Peculiarities of investigating criminal offenses related to illegal turnover of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors: criminal law aspect. *Khazanah Hukum*. Vol. 5. No. 3, 205-215 DOI: <https://doi.org/10.15575/kh.v5i3.31742>.

72. *Volobuieva, O. Leheza, Ye. Pervii, V. Plokhuta, Ye. Pichko, R.* Criminal and Administrative Legal Characteristics of Offenses in The Field of Countering Drug Trafficking: Insights from Ukraine. *Yustisia*. Vol 12, No 3. 2023. 262-277. DOI: <https://doi.org/10.20961/yustisia.v12i3.79443>.

73. Leheza, Y., Shcherbyna, B Leheza, Y. Pushkina, O. Marchenko, O. Features of Applying the Right to Suspension or Complete/ Partial Refusal to Fulfill a Duty in Case of Non-Fulfilment of the Counter Duty by the Other Party According to the Civil Legislation of Ukraine. *Revista Jurídica*

Portugalense, 2023. 340–359. Retrieved from <https://revistas.rcaap.pt/juridica/article/view/29662>.

74. Korneyev M., Zolotukhina L., Hryhorash T. LehezaYe. & Hryhorash O., The development of small business as a source of formation of local budget revenues in Ukraine. *Investment. Management and Financial Innovations*. 15 (1). 2018. P. 132-140. DOI:10.21511/imfi.15(1).2018.12.

75. Leheza, Yevhen. Yerofieienko, Larysa. Komashko, Volodymyr. (2023). Peculiarities of legal regulation of intellectual property protection in Ukraine under martial law: administrative and civil aspects. *Law of Justice Journal*, 37(3), 157-172. <https://doi.org/10.5335/rjd.v37i3.15233>.

76. Law of Ukraine. Criminal Code of Ukraine dated April 5, 2001. Revision dated May 19, 2024. officer website page of the Verkhovna Rada of Ukraine. Available online. In: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

77. Convention on Civil Legal Aspects of International Child Abduction of October 25, 1980. Official. website page of the Verkhovna Rada of Ukraine. Available online. In: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_188.

78. Про антидопінгову діяльність у спорті: Закон України від 26 січня 2022 року № 2011-IX. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-20>. (Дата звернення: 22.09.2025).

79. 17 березня 2023 року Міжнародний кримінальний суд (МКС) в Гаазі видав ордери на арешт президента росії володимира путіна та уповноважену при президенті росії з прав дитини марії львової-бєлової. Прес-служба Апарату Верховної Ради України. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_%20kom/259864.html. (Дата звернення: 25.09.2025).

80. Лосич С.В. Кримінальна відповідальність за схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів: автореф. дис.... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Лосич С.В.; Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя, 2013. 20 с.

81. Дубинець В. Визначення видів примусу до вживання наркотиків. *Право України*. 2006. № 8. С. 91 – 96.

82. Лосич С.В. Кримінальна відповідальність за схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів [Текст] : дис.... канд. юрид. наук : 12.00.08; Донец. юрид. ін-т МВС України. – Донецьк, 2012. С. 204.

83. Конституція України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – с. 141. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. (Дата звернення: 23.09.2025).

84. Національна Стратегія захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від

14 липня 2025 року № 708-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/708-2025-%D1%80#n17>. (Дата звернення: 23.09.2025).

85. Про фізичну культуру і спорт: Закон України від 24 грудня 1993 року № 3808-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12>. (Дата звернення: 23.09.2025).

86. Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань: Закон України від 3 листопада 2015 року № 743-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/743-19>. (Дата звернення: 23.09.2025).

87. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи проти маніпулювання спортивними змаганнями: Закон України від 16 листопада 2016 року № 1752-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1752-19>. (Дата звернення: 23.09.2025).

88. Савченко А.В., Кришевич О.В. Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань: проблемні питання кримінальної відповідальності. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення*: тези доповідей наук.-теор. конф. (м. Київ, 25 квітня 2016 року). К.: НАВС, 2016. С. 61 – 64.

89. Бондаренко О.С. Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань: кримінально-правова характеристика. *Право і суспільство*. 2017. № 1. С. 213 – 217.

90. Анісімов Д.О. Суб'єктивна сторона складу протиправного впливу на результати офіційних спортивних змагань. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 364 – 368.

Інформація про авторів:

Ткаченко Альбіна Олександрівна,

Голова Асамблеї правників України

вул. Автотранспортна, 2, м. Дніпро, 49000, Україна

Ткаченко Павло Ігорович,

викладач кафедри права

Дніпровського гуманітарного університету,

асистент-дослідник Академії політико-правових наук України

вул. Василя Сліпака, 35А, м. Дніпро, 49000, Україна

Лебеза Євген Олександрович,

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри права

Дніпровського гуманітарного університету

вул. Василя Сліпака, 35А, м. Дніпро, 49000, Україна